

4. प्रकरण चौथे संशोधन पद्धती व साधने

4.1

प्रस्तावना -

संशोधकाने संशोधन समस्येची निश्चिती केल्यानंतर आधारसाहित्याच्या स्वरूपावरून कोणत्या संशोधन पद्धतीचा वापर करावयाचा किंवा कोणत्या पद्धतीनुसार संशोधन केले आहे याचा उल्लेख करणे आवश्यक असते. संशोधन विषयाची समस्या सोडवणुकीसाठी आवश्यक ती माहिती विविध ठिकाणाहून विविध व्यक्तींकडून गोळा करावी लागते. संशोधनाची माहिती गोळा करण्याच्या विविध पद्धती आहेत. संशोधनाची पद्धती कोणती असावी हे संशोधन विषयावर व कोणत्या प्रकारची माहिती त्या संशोधनासाठी हवी आहे. यावर अवलंबून असते, संशोधकाने निवडलेल्या संशोधनाचे स्वरूप उद्दिष्ट्ये व व्याप्ती लक्षात घेवून विशिष्ट पद्धती व साधनांचा वापर करावा लागतो. आणि ज्या पद्धतीने संशोधक आपले संशोधन पूर्ण करणार आहे त्याची विशेष सखोल माहिती संशोधकास असणे आवश्यक असते.

सर्व प्रकारचे शैक्षणिक संशोधन वैज्ञानिक किंवा शास्त्रीय पद्धतीनेच करण्यात येते. तथापि संशोधन विषयांची माहिती गोळा करण्याच्या व संशोधन विषयांच्या अस्तित्वानुसार संशोधनाच्या तीन पद्धती आहेत, त्या पुढीलप्रमाणे -

1. ऐतिहासिक संशोधन पद्धती
2. वर्णनात्मक संशोधन पद्धती
3. प्रायोगिक संशोधन पद्धती

अशा आहेत. संशोधनाचा विषय निवडताना त्या विषयाबाबतचे संशोधकाचे असमाधान व आजची परिस्थिती सुधारण्याची इच्छा हाच निकष असतो.

संशोधनाच्या वरील प्रमाणे विविध पद्धती आहेत परंतु निवड केलेल्या विषयाचे स्वरूप, उद्दिष्ट्ये व दृष्टीकोन लक्षात घेता सदर समस्येसाठी संशोधकाने वर्णनात्मक सर्वेक्षण पद्धतीचा वापर केला आहे.

4.2 वर्णनात्मक संशोधन पध्दती :

“आज काय आहे ?” या प्रश्नास जे उत्तर मिळते त्याबाबतच्या विषयाचा अंतर्भाव वर्णनात्मक संशोधनात केला जातो. म्हणजेच सद्यःस्थितीतील घडामोडींच्या संबंधात वर्णन व अर्थनिर्वचन करतात. वर्णनात्मक संशोधनामध्ये पुढील तीन प्रकारच्या गोष्टींचा शोध एका पाठोपाठ किंवा एकाचवेळी केला जातो व त्यासाठी माहितीची वस्तुनिष्ठ नोंद केली पाहिजे,

1. संकल्पित समस्येबाबत आज वस्तुस्थिती – परिस्थिती काय आहे?
2. समस्येमध्ये जी अडचण अंतर्भूत आहे ती नष्ट होवून बिन-अडचणीची परिस्थिती कोणती?
3. समस्येच्या अडचणीच्या परिस्थितीतून बिन-अडचणीची परिस्थिती निर्माण करण्याची उपाययोजना किंवा मार्ग शोधणे यासाठी काय करावे ?

वर्णनात्मक संशोधनाच्या या तिन्ही पाकळ्या एकमेकीशी दृढपणे संबंधित आहेत. म्हणजेच प्रथम समस्या निश्चिती आदर्शाची निश्चिती आणि वस्तुस्थितीपासून आदर्शापर्यंतची वाटचाल अशा तीन महत्त्वाच्या बाबी आहेत.

International Dictionary of Education in G.Terry Page, J.B.Thomas, A.R.Marshall in Descriptive Research चा पुढिल प्रमाणे अर्थ दिला आहे –

" Research concerned with the gathering of basic information serving as a base for deeper investigation by the presentation of tabulated and interpreted data concerned with existing data collected in various ways - e.g. by questionnaires, or test. Types of descriptive research may roughly be classified as survey studies, case studies, developmental studies. "

त्याचप्रमाणे John W. Best - A descriptive study describes and interprets what is. It is concerned with conditions or relationships that exist, opinions that are evident, or trends that are developing. It is primarily concerned with the present, although it often considers past events and influences as they relate to current conditions." ¹

म्हणजेच वर्णनात्मक संशोधनात सद्यस्थिती काय आहे याचे वर्णन व अर्थनिर्वचन करतात. कोणती स्थिती किंवा संबंध अस्तित्वात आहेत, कोणती मते आहेत, कोणत्या प्रक्रिया चालू आहेत, कोणते परिणाम दिसून येतात, कोणत्या प्रवृत्ती दिसून येतात या बाबींशी या संशोधनाचा संबंध असतो. या संशोधनाचा मूलतः वर्तमान काळाशी संबंध आहे. तथापि भूतकाळात घडलेल्या व परिणामांचा सुध्दा यामध्ये ब-याचवेळा विचार केला जातो. कारण त्यांचा सद्यस्थितीशी संबंध असतो.

वर्णनात्मक संशोधन प्रकारातील अभ्यासाचे उद्दीष्ट, क्षेत्र, साधने, तंत्र इत्यादीनुसार या पध्दतीचे विविध प्रकार केले जातात ते खालील प्रमाणे आहेत.

1 डॉ. वि.रा. भिंताडे शैक्षणिक संशोधन पध्दती पूणे, श्री. गो.के. जोगळेकर, नूतन प्रकाशन, सदाशिव पेठ पूणे 30 प्रति रूप अवृत्ती 1994 पा.नं. 66

1. सामान्य सर्वेक्षण	2. शालेय सर्वेक्षण
3. लोकमत सर्वेक्षण	4. सामाजिक सर्वेक्षण
5. बाजारपेठा – सर्वेक्षण	6. प्रेरणा—शोधन
7. समाज – सर्वेक्षण	8. जीवन—व्यापार—विश्लेषण
9. काल – गती – अभ्यास	10. प्रवृत्ती अध्ययन
11. तौलनिक कार्यकारभाव	12. व्यक्तीअभ्यास
13. विकासात्मक पध्दती	14. अनुधावन
15. दस्तऐवज – विश्लेषण	16. सहसंबंध किंवा अनुबंधात्मक पध्दती

वरील सर्व प्रकारातील संशोधनाचे सूत्र समानच असते. या सर्व पध्दतीत समस्येवर प्रभावी उपाययोजना शोधून काढणे हेच संशोधनाचे मुख्य कार्य असते.

या पध्दतीच्या विविध प्रकारापैकी प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने “ शालेय सर्वेक्षण” पध्दतीचा अवलंब केला आहे. या अभ्यासाचे स्वरूप वर्णनात्मक असे आहे. संशोधनासाठी उत्तर सोलापूर तालुक्यातील प्राथमिक शाळामधील साक्षरता अभियानात काम केलेल्या एकूण 300 शिक्षिकांपैकी 35 % शिक्षिकांची प्रातिनिधीक स्वरूपाने निवड केली आहे. या संशोधनात साक्षरता अभियानात काम केलेल्या प्राथमिक शिक्षिका, पूर्ण वेळ कार्यकर्ते, पर्यवेक्षक, गटशिक्षणाधिकारी तज्ञ मार्गदर्शक, या सर्वांकडून आवश्यक माहिती गोळा केली आहे.

शालेय सर्वेक्षण

सर्वेक्षणाचा हा पहिला सर्वात मोठा व शिक्षणशास्त्राच्या दृष्टिने सर्वात महत्त्वाचा असा प्रकार आहे. पाश्चात्य राष्ट्रांमध्ये आणि भारतात शालेय सर्वेक्षण प्रकल्पाची संख्या फार मोठी आहे. शालेय सर्वेक्षणात सर्वेक्षण पध्दतीची सर्व वैशिष्ट्ये स्पष्ट व ठळक स्वरूपात आढळतात. शिक्षणाच्या विविध अवस्थांचा विचार करता शालेशी संबंधित अशा घटकांची संख्या जास्त असल्याने या प्रकारास शालेय सर्वेक्षण असे नाव देण्यात आले आहे. तथापि महाविद्यालयीन विद्यापीठीय व इतर

शैक्षणिक संस्थामधील समस्यांचे संशोधन सुध्दा याच पध्दतीने करता येते. या पध्दतीने विविध शालेय कार्यक्रमांचा होणारा बरा वाईट परिणाम अभ्यासता येते. यामध्ये सर्व शालेय घटकांचा समावेश होतो तसेच स्थानिक जिल्हा, राज्य, राष्ट्र स्तरावर सुध्दा असा संशोधन प्रकल्प हाती घेता येतो.

“ शालेय सर्वेक्षण ज्या शैक्षणिक कार्यानुसार केले जाते त्यानुसारही ते वस्तु, अध्ययन पध्दती, प्रशासन अर्थव्यवस्था, प्रयोगशाळा विद्यार्थ्यांची प्रगती, त्याच्या अभिवृत्ती, बौध्दीक क्षमता, आवडी-निवडी इत्यादी स्वरुपाचे राहू शकते. सामान्यतः शालेय सर्वेक्षणात इतर क्षेत्र आणि कार्य या बाबी एकत्रीत विचारात घेतल्या जातात. कोणत्या स्तरावर, कोणत्या क्षेत्रात, कशासाठी सर्वेक्षण करावयाचे याचा विचार त्यात असतो. कधी-कधी अनेक कार्यांचा एकत्रित विचार करण्याकरिता व्यापक स्वरुपाचे सर्वेक्षण केले जाते. ”²

या प्रकारच्या सर्वेक्षणात बहुतेक सर्व साधनांचा व तंत्राचा विषयानुसार अवलंब करवा लागतो. कारण सर्वेक्षण पध्दतीत अनेक साधनांची आवश्यकता असते.

2. रा. शं. मुळे, वि.तु. उमाठे “ शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे”

नागपूर : महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ, दुसरी आवृत्ती

1987 पान नं.114

4.3 संशोधन साधने व तंत्र

संशोधिकेने संशोधनासाठी ज्या समस्येची निवड केली आहे समस्येच्या सोडवणुकीसाठी विविध प्रकारची माहिती संकलित करावी लागते ही माहिती संकलित करण्याची विविध साधने व तंत्रे आहेत. या साधनांच्या सहायानेच संशोधनासाठी संख्यात्मक व गुणात्मक माहिती जमा केली जाते. संशोधनासाठी लागणारी माहिती संकलित करण्यासाठी प्रश्नावली, निरीक्षण, मुलाखत पडताळासूची पदनिश्चयन श्रेणी व विविध कसोट्या अशा विविध साधनांचा वापर करण्यात येतो.

4.4 संशोधन साधनांची निवड

संशोधन साधनांची निवड योग्य होण्यास संशोधकाला त्या साधनांच्या गुणदोषांची व मर्यादांची जाणीव असणे आवश्यक असते. संशोधन साधनांची निवड करताना संशोधन पध्दती, स्वरूप, व्याप्ती, मर्यादा व संशोधनाची उद्दीष्टे यांचा विचार करावा लागतो. सदरहू संशोधनासाठी संशोधिकेने प्रश्नावली, मुलाखत व निरीक्षण या साधनांचा वापर केला आहे. संशोधनाच्या उद्दीष्टानुसार माहिती जमा करण्यासाठी प्रश्नावली या साधनाची निवड केली आहे. त्याचबरोबर प्रश्नावलीद्वारा मिळालेल्या माहितीच्या निश्चितीसाठी मुलाखत आणि निरीक्षण तंत्र कशा प्रकारे तयार केले आणि त्याचा वापर कसा केला आहे याबाबत सविस्तर तपशील पुढीलप्रमाणे आहे.

4.5 संशोधन अभ्यासासाठी नमुना गटाची निवड

शैक्षणिक संशोधनामध्ये समस्येचे उत्तर शोधन संशोधन प्रक्रिया पूर्ण करण्यासाठी जी माहिती प्राप्त करावी लागते ती व्यक्ती व संस्थाकडून मिळवावी लागते यांनाच प्रतिसादक असे म्हणतात. प्रतिसादकांमध्ये काही गुणधर्म समान असतात. संशोधन प्रक्रियेत संपूर्ण जन संख्येचा समावेश करणे हे अशक्य नसले तरी ब-याच वेळा अत्यंत त्रासदायक ठरते. त्यामुळे खर्च वाढतो व वेळही फार लागतो

म्हणून जनसंख्येचा प्रातिनिधिक नमुना यादृच्छिक नमुना निवडण्याची संकल्पना पुढे आली आहे.

संशोधिकेने आपल्या संशोधन प्रक्रियेत जर संपूर्ण जनसंख्येचा समावेश केला तर त्या संशोधनात जनसंख्या निवड पध्दती वापरली असे म्हटले जाते आणि जर संशोधिकेने त्या जनसंख्येचा प्रातिनिधिक नमुना घेतला तर नमुना निवड पध्दती वापरली असे म्हटले जाते. नमुना निवडीसंबंधी Geoge and Hatt म्हणतात ,

" A simple as the name implies is smaller representative of a larger whole."

या संबंदातच Bogardus ची व्याख्या पुढीलप्रमाणे आहे,

"Sampling is the selection of certain percentage of a group items according to a pre-determined plan."

जॉर्ज व हॅट यांनी आपल्या व्याख्येत नमुना याचा अर्थ मोठ्या गटातून प्रातिनिधिक स्वरूपाचा लहान गट असा दिला आहे. बोबार्डस यांच्या मताप्रमाणे नमुना-निवड म्हणजे पूर्वनियोजित योजनेनुसार मोठ्या गटातून ठराविक टक्केवारी निवडणे.³

संशोधिकेने सदरहू अभ्यास उत्तर सोलापूर तालुक्यातील मराठी माध्यमाच्या प्राथमिक शाळेतील साक्षरता अभियानात काम केलेल्या हदवाढ शहरी व ग्रामीण भागातील 35 / शिक्षिकांचा समावेश केला आहे. उत्तर सोलापूर तालुक्यात एकूण आठ केंद्र असून चार हदवाढ निमशहरी व चार ग्रामीण केंद्र आहेत. त्यापैकी संशोधिकेने आठही केंद्रातील 25 शाळामधील 105 शिक्षकांकडून प्रश्नावलीद्वारे

3 वि. रा. भिंताडे "शैक्षणिक संशोधन पध्दती" पुणे : नूतन प्रकाशन, पुणे - 30 ,
प्रतिरु आवृत्ती, 1994 पान नं. 49

माहिती गोळा केली आहे. प्रश्नावली या साधनाव्दारे प्राप्त केलेली माहिती संकलित करून पुढील प्रकरणमध्ये त्याचे विशदीकरण व विश्लेषण केलेले आहे.

4. 6 प्रश्नावली

“विशिष्ट समस्येचा अभ्यास करण्यासाठी संबंधितांकडून त्या समस्येबाबत माहिती मिळविण्याच्या हेतूने तयार केलेल्या प्रश्नांच्या मालिकेस प्रश्नावली म्हणतात.”⁴

Bogardus : " A questionnaire is a list of questions to a number of persons for them to answer. It secures standardised results that can be tabulated and treated statistically."

Barr, David and Johnson : " A systematic complaint of questions that are submitted to a sampling of population from information is desired."⁵

प्रश्नावली म्हणजे प्रश्नांचे व्यवस्थित केलेले संकलन. हे प्रश्न नमुना गटास, प्रतिसादकास दिले जातात. संशोधन विषयाच्या संदर्भ या साधनाव्दारे संख्यात्मक व गुणात्मक अशी दोन्ही प्रकारची माहिती मिळविता येते. संशोधनाच्या विविध साधनांमध्ये हे एक अत्यंत लोकप्रिय व फार मोठ्या प्रमाणात वापरले जाणारे हे साधन आहे. म्हणून प्रश्नावली तयार करण्यापूर्वी संशोधकाने पूर्वीच्या संशोधकांच्या प्रश्नावल्यांचा अभ्यास करणे आवश्यक असते.

4. ग. वि. कुंभोजकर " संशोधन पध्दती व संख्याशास्त्र " कोल्हापूर, फडके प्रकाशन, 1243 – 98 ए, दुधाळी कोल्हापूर – 12. सुधारित तिसरी आवृत्ती 1989. पृष्ठ क. 169

5. वि. रा. भितांडे " शैक्षणिक संशोधन पध्दती " पुणे : नूतन प्रकाशन, पुणे – 30, प्रतिरूप आवृत्ती – 1994 पान नं. 112

प्रश्नावली तयार करणे हे खुप वेळ लागणारे अत्यंत काळजीपूर्वक व मेहनत घेउन करायचे काम आहे. प्रश्नावली लांबलचक व दोषपूर्ण नसावी. ती बिनचूक व आकर्षक असावी. लांबलचक असल्यास प्रतिसादक ती शेवटपर्यंत वाचणार नाहीत व तसेच प्रतिसादक ती भरुन पाठविण्यात टाळाटाळ करण्याची शक्यता आहे. प्रश्नावलीतील प्रश्नांची संख्या कमी, भाषा साधी व सूचना समजण्यासारख्या स्पष्ट असाव्यात. प्रश्नावलीत मुक्त प्रश्नांच्या उत्तरासाठी भरपूर जागा असावी. छपाई चांगली व स्पष्ट असावी. प्रश्नांचे स्वरूप शक्यतो वस्तुनिष्ठ असावे. प्रतिसादकास उत्तरे देण्यात अडचण वाटेल असे प्रश्न शक्य तो टाळावेत.

उत्तम प्रश्नावली तयार करण्यासाठी अतिशय श्रम, वेळ, कौशल्य व दक्षता आवश्यक असते. विषय क्षुद्र असेल, प्रश्नावली दीर्घ व सदोष असेल तर प्रतिसादकाची प्रतिक्रिया प्रतिकूल असते. म्हणून प्रश्नावली तयार करताना संशोधकाने खूपच काळजीपूर्वक काम करावयास हवे. म्हणजे प्रश्नावलीत एकाच बाबी संबंधीचे व एकाच प्रकारचे प्रश्न एकत्रित ठेवून त्यांचे निरनिराळे गट पाडले जावेत. प्रश्नांचे योग्य ते गट अनेक दृष्टिने आवश्यक असतात. प्रतिसादक एकाचवेळी एकाच विशिष्ट प्रश्नांचा त्याच्या घटनांचा विचार करीत असल्यामुळे त्या घटनासंबंधीचे सर्व प्रश्न एकाच ठिकाणी ठेवल्यास त्याची विचारधारा कायम राहते व उत्तरे अधिक कार्यक्षमतेने मिळतात. हा समरूपतेचा व सातत्याचा फायदा सर्व प्रश्न प्रकारांच्या बाबतीत होत असतो. सारख्या प्रकारचे प्रश्न एकाच ठिकाणी दिल्यास प्रश्नावलीची गुणवत्ता वाढते. प्रश्नावलीत विविध प्रश्नांचा संच समाविष्ट केलेला असतो. संशोधन प्रक्रियेत व संख्याशास्त्रीय प्रक्रियेत बध्द प्रश्न अधिक योग्य ठरतात. बंधिस्त प्रश्नांमध्ये होय / नाही किंवा दिलेल्या उत्तराप्रमाणेच यात अन्वेषकाने न अपेक्षिलेल्या परंतु प्रतिसादकाला महत्त्वाच्या वाटणा-या उत्तरासाठीही जागा ठेवलेली असते.

सामान्यतः शिक्षणासारख्या विकसनशील क्षेत्रात प्रश्नावली हे एक अत्यंत उपयुक्त निश्चित स्वरूपाचे साधन मानले जाते. फक्त तिचा दर्जा उच्च असावा व तिच्या उपयोगावर मर्यादा असाव्यात.

4.6.1 प्रश्नावली तयार करणे :

प्रश्नावलीचे नियोजन व प्रशासन कसे असावे याविषयी, "यू.एम्. ब्यूरो ऑफ बजेट" च्या एका परिपत्रकात फार उत्तम वर्णन आलेले आहे. त्यात प्रश्नावलीद्वारे सर्वेक्षण करण्याच्या प्रक्रियेसाठी पुढील पाय-या सुचविलेल्या आहेत.

1. सर्वेक्षणाचा उद्देश
2. इतर कार्यक्रमांशी वा सर्वेक्षणांशी संबंध
3. सर्वेक्षणाची योजना – प्रतिवेदक, व्याप्ती, पुनरावृत्ती व वेळ आधार सामग्री गोळा करण्याची पध्दती, न्यायदर्शनाच्या चुकांचा विचार, प्रमाणित परिभाषा व वर्गीकरण माहितीचे संपादन व निर्वचन, पूर्व चाचणी व पुनःपरिक्षणाची तरतूद (Follow-up). इतर साधनांनी प्राप्त केलेल्या माहितीशी तुलना वेळापत्रक, अंदाजपत्रक इत्यादी.
4. प्रश्नावली व सूचना पत्रक
5. पूर्व चाचणी
6. पुनःपरीक्षण
7. आंशिक सर्वेक्षणासाठी न्यायदर्शन योजना
8. क्षेत्रमापनाचे पर्यवेक्षण
9. सर्वेक्षणाच्या संचालनासाठी माहिती पुरितका व सूचनापत्रिका

10. प्रगती व मूल्यप्रतिवेदन

11. अंतिम प्रतिवेदन तयार करुन प्रसिध्दंहमी करणे "6

उत्तर सोलापूर तालुक्यातील आठ केंद्रातील, हद्दवाढ शहरी व ग्रामीण भागातील प्राथमिक शाळामधून साक्षरता अभियानांतर्गत काम करणा-या शिक्षिकांची वैयक्तिक माहिती, त्यांना साक्षरता वर्ग चालविताना आलेल्या वैयक्तिक अडचणी, व्यावसायिक अडचणी, प्रत्यक्ष वर्ग चालविताना येणारे अडथळे, सोयी, त्यांच्या शालेय वर्गावर होणारा परिणाम, साक्षरता वर्गाची देखरेख व नियंत्रण कामी एक महिला म्हणून येणा-या अडचणी या बाबींची सविस्त माहिती संकलित करण्यासाठी वरील बाबींचा अंतर्भाव असणारी प्राथमिक स्वरूपाची प्रश्नावली संशोधिकेने तयार केली.

संशोधिकेने सर्वेक्षणाचा उद्देश समोर ठेवून तयार केलेली प्राथमिक स्वरूपाची प्रश्नावली साक्षरता अभियानाच्या तज्ञ मार्गदर्शक, विभाग प्रमुख पर्यवेक्षक व कार्यवाह यांना दाखवून त्या प्रश्नावलीवर चर्चा करण्यात आली. चर्चा करुन सुचविलेल्या काही दुरुस्त्या त्रुटी लक्षात घेउन पुन्हा नवीन प्रश्नावली तयार करण्यात आली.

पथदर्शक स्वरूपाची प्रश्नावली उत्तर सोलापूर तालुक्यातील प्राथमिक शाळातील काही शिक्षिकांना भरण्यास देण्यात आली. प्रश्नावली भरुन घेतल्यानंतर त्यांच्याशी चर्चा करुन कोणत्या बाबीमध्ये दुरुस्ती आवश्यक आहे. कोणत्या भागाचा अंतर्भाव करणे आवश्यक आहे, प्रश्नांचे स्वरूप, उत्तरातील विविधता, गोंधळात पाडण्या-या बाबी, अभ्याससमस्ये संबंधी नविन दिशा इत्यादी बदल उपयुक्त माहिती पथदर्शक अभ्यासातून प्राप्त केली. प्रश्नावलीसंबंधी सदरहू शिक्षिकांशी चर्चा करुन प्रश्नावलीत सुधारणा करण्यात आली.

6. प्रा.रा.शं.मुळे, प्रा. वि.तु. उमाठे, "शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्वे" नागपूर :महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ - पहिली आवृत्ती 1977 पान नं - 203.

सुधारणा केलेली प्रश्नावली निर्दोष करण्याच्या दृष्टिने मार्गदर्शक तज्ञांशी व सहकार्यांशी चर्चा करून या प्रश्नावलीत कोणत्या बाबी राहिल्या आहेत, कोणत्या संदिग्ध राहिल्या आहेत. पूर्वग्रह कोणते असू शकतील इत्यादी बाबतीत त्यांच्याशी विचारविनिमय करून प्रश्नावलीस अंतिम स्वरूप देण्यात आले.

अंतिम प्रश्नावली अभ्यासाचे स्वरूप व उद्दिष्ट्ये लक्षात घेऊन एकूण पंचावन प्रश्नांचा समावेश करण्यात आलेला आहे. या संशोधनासाठी सहा उद्दीष्ट्ये ठरविली होती. सर्व उद्दीष्ट्याबाबतची माहिती मिळविण्यासाठी या प्रश्नावलीत उपयोग करण्यात आला आहे.

अंतिम स्वरूपामध्ये तयार केलेली प्रश्नावली परिशिष्ट 'अ' मध्ये दिलेली आहे.

4.6.2 प्रश्नावली पाठविणे व भरून घेणे

संशोधिकेने उत्तर सोलापूर तालुक्यातील आठ केंद्रातील सर्व प्राथमिक शाळांची यादी तयार केली व त्या शाळामधून साक्षरता अभियानात काम करणा-या शिक्षिकांना प्रश्नावली देण्यात आली. प्रश्नावली छपाई करताना 225 प्रश्नावल्या छापण्यात आल्या. या प्रश्नावल्या जून 1998 ते ऑगस्ट 1998 या काळात प्रश्नावलीचे वाटप करण्यात आले काही शिक्षिकांना प्रश्नावली पाठवताना पुरेसे पोस्टेज लावून पत्ता असलेले पाकीट प्रश्नावली परत पाठविण्यासाठी देण्यात आले व काही केंद्रात प्रत्यक्ष संशोधिकेने प्रश्नावली प्रत्यक्ष चर्चा करून दिल्या व त्या भरून घेवून एकत्रित केल्या. डिसेंबर 98 पर्यंत एकूण 105 प्रश्नावल्या भरून आल्या.

4.7 मुलाखत तंत्र

“ एखाद्या प्रश्नावलीत माहिती मिळविण्याच्या हेतूने सहकार्य देणा-या व जाणकार निवेदकाबरोबर मुलाखतकाराने केलेला संवाद म्हणजे मुलाखत होय. ”

“ प्रयोगाविषयी प्रत्यक्ष माहिती मिळविण्याचे एक उत्तम व प्रभावी साधन म्हणजे मुलाखत. पूर्व नियोजित मुद्दंद्दंमौयावर आधारित प्रश्नांना प्रयोज्याने दिलेल्या उत्तराद्वारे वैदय व विश्वसनिय माहिती मिळविण्यासाठी समोरासमोर बसून केलेले संभाषण म्हणजे मुलाखत होय. ”⁸

शास्त्रीय मुलाखतीत खालील गुण असतात.

1. निवेदकाला प्रश्नाबाबत माहिती असावी
2. माहिती मिळण्याजोगी असावी
3. निवेदक सहकार्य देणारा असावा
4. मुलाखत संवादात्मक असते.

संशोधकास आपल्या संशोधनाच्या उद्दिष्टांविषयी अनेक साधनांनी माहिती मिळवावी लागते. अशा साधनात मुलाखत ही एक उपयुक्त तंत्र आहे. प्रश्नावली व निरीक्षण या साधनाद्वारे न मिळालेली माहिती मुलाखतीतून मिळू शकते. संशोधनात जी मुलाखत अभिप्रेत आहे तिची भूमिका योग्य त्या प्रतिसादकाकडून संशोधन विषयाबाबतची माहिती वस्तुनिष्ठ पध्दतीने संकलित करणे आवश्यक असते. मुलाखतीमध्ये संशोधक त्या व्यक्तीच्या ज्ञानाची परीक्षा घेत नसतो, मुलाखत याचा अर्थ दोन व्यक्तीतील संवाद असतो. मुलाखतीत क्वचीत प्रसंगी चर्चाही होते व तेंव्हा दोन्ही पक्ष आपआपली मते मांडत असतात.

7. ग.वि.कुंभोजकर “ संशोधन पध्दती व संख्याशास्त्र ” कोल्हापूर : फडके प्रकाशन – दुधाळी सुधारित तिसरी आवृत्ती 1989. पान नं. 153

8. प्रा. रा.शं.मुळे, प्रा.वि.तु. उमाठे “ शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्वे ” नागपूर – महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ पहिली आवृत्ती 1977. पान नं.191

इंग्रजीतील **INTERVIEW** या शब्दाला मुलाखत हा प्रतिशब्द दिला जातो. **INTER** आंतर, **VIEW** दृष्टी, म्हणजे मुलाखतीत मुलाखत देणारा व घेणारा यांच्यामध्ये विचारांची थोड्याफार प्रमाणात का होईना देवाण — घेवाण असते. पण सामाजिक शास्त्रात एक तथ्य संकलनाचे तंत्र म्हणून मुलाखत घेण्यामागे संशोधकाचा विशिष्ट हेतू असतो. मुलाखतीसाठी संशोधिकेने प्रशासन व संबंधित विषयातील जाणकार व्यक्ती निवडून त्यांच्याकडून संशोधनास आवश्यक अशी विशेष माहिती काढून घ्यावयाची असते. मुलाखतीच्या वेळी प्रतिसादकास सातत्याने प्रश्न विचारून माहिती मिळवावी अशी अपेक्षा आहे. संशोधकाने आपले कोणतेही विचार प्रतिसादकाच्या गळी उतरवायचे नसतात.

संशोधकाने प्रतिसादकाची मुलाखत घेताना सुरुवातीस प्रास्ताविक गप्पा केल्यानंतर विषयाकडे वळावे म्हणून मुलाखतीला सुरुवात करण्यापूर्वी प्रतिसादकाशी उत्तम असा भावबंध प्रस्थापित करणे आवश्यक असते. मुलाखत ही दोन व्यक्तींमधील सामाजिक आंतरक्रिया आहे. मुलाखत सुरु केल्यानंतर संशोधकाने काही मिनिटांच्या आतच प्रतिसादकाबरोबर एकरूप होवून त्याला बोलके करावे त्यानंतर मुलाखतीचा हेतू साध्य करण्याच्या दृष्टीने संभाषण, प्रश्न व चर्चा इत्यादीद्वारे प्रतिसादकाकडून माहिती मिळविण्याचे कार्य करावयाचे असते. ही माहिती विचारताना प्रतिसादकांची मानसशास्त्रीय बैठक, अपेक्षित माहितीचा स्तर, अभिप्रेषणाचे स्वरूप त्याचा दृष्टीकोन इत्यादी गोष्टी विचारात घ्याव्या लागतात. प्रतिसादक विषयापासून दूर जाऊ लागला तर संशोधकाने एकदोन वाक्ये बोलून त्यास पुन्हा मार्गावर आणावे.

मुलाखतीचे तंत्र संशोधकाने नीट समजून घ्यावे. मुलाखत योग्य त—हेने घेण्यासाठी संशोधक वस्तुनिष्ठ, समंजस व दुस—याचा आदर करणारा असला पाहिजे. संशोधकाने आपल्या विषयात ज्यांना विशेष आवड आहे अशाच व्यक्तींची निवड करावी. निवडलेल्या प्रतिसादकाचे नाव, शैक्षणिक पात्रता, लेखन,

संशोधन विषयातील अनुभव, याविषयी संशोधकाने प्रथम माहिती मिळवावी लागते. त्यामुळे प्रतिसादकाकडून कोणती माहिती मिळवावयाची त्या बाबी संशोधकास मुलाखतीपूर्वी निश्चित करता येतील.

मुलाखतीच्या उद्देशानुसार पुढील चार प्रकार पडतात.

1. परिचयात्मक : यातून प्रतिसादकाशी भावबंध प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न केला जातो.
2. निदानात्मक : प्रतिसादकाच्या समस्या, अभिवृत्ती, दृष्टीकोन, भावना इ. चे मूलस्रोत समजून घेतल्या जातात.
3. उपचारात्मक : प्रतिसादकाच्या स्वतःच्या समस्यांची अंतर्दृष्टी प्राप्त करून देण्यासाठी, समायोजनास मदत केली जाते.
4. संशोधनात्मक : समस्येसंबंधी मते वा सत्य घटनासंबंधी माहिती मिळविण्यासाठी घेतलेल्या मुलाखती

मुलाखतीच्या प्रश्नांवरून मुलाखतीचे प्रकार करता येतात. प्रतिसादकास केवळ विषय सांगून त्याची मते, अनुभव, सूचना ऐकावयाच्या हा एक प्रकार. दुसरा प्रकार म्हणजे विषयात खोलवर जावून विशिष्ट बाबीसंबंधी विचारणा करणे. दोन्ही प्रकारच्या साहाय्याने माहिती गोळा करता येते. परंतु प्रत्येक वेळी मुलाखतीची प्रक्रिया निर्दोष असणे उत्तम व निष्कर्षाच्या दृष्टीने आवश्यक असते.

वरील विवेचनावरून " चांगल्या मुलाखत तंत्राची लक्षण थोडक्यात अशी सांगता येतील की, पूर्वतयारी अभ्यासपूर्ण असावी. प्रत्यक्ष मुलाखत संयमाने घेतली जावी व मुलाखतीची नोंद व तिचा अर्थ वस्तुनिष्ठ पध्दतीने लावण्यात यावा. संशोधकाने मुलाखतीचे उद्दीष्टे निश्चित ठरवून त्यानुसार पात्र प्रतिसादकाची निवड करावी. मुलाखत ही दोन व्यक्तीमधील संभाषण असले तरी संशोधकाने फक्त मुद्द्यापुरतेच बोलावयाचे असते. मुलाखत संपल्यानंतर ताबडतोब संशोधकाने मुलाखतीचा अहवाल संपूर्ण वस्तुनिष्ठ पध्दतीने शक्य तो प्रतिसादकाच्या भाषेतच

लिहावा. मुलाखतीच्या शेवटी संशोधकाने प्रतिसादकाने सहकार्य दिल्याबद्दल व आपला बहुमूल्य वेळ खर्च केल्याबद्दल त्याचे आभार मानावेत.”

मुलाखत तंत्राविषयीचे सर्व निकष पाहून संशोधिकेने मुलाखतीसाठी आराखडे तयार केले याबाबतचे विवेचन पुढे केले आहे.

4.7.1. मुलाखत आराखडा

उत्तर सोलापूर तालुक्यातील आठ केंद्रातील पूर्ण वेळ कार्यकर्ते तज्ञ मार्गदर्शक, विस्तार अधिकारी, गट शिक्षणाधिकारी यांची साक्षरता अभियानासंबंधीची मते जाणून घेणे आवश्यक असल्याने संशोधिकेने मुलाखततंत्राचा वापर करण्याचे ठरविले.

मुलाखतीसाठी कोणकोणत्या व्यक्तींची निवड करावी, कोणकोणत्या बाबीवर चर्चा करावी, यासंबंधी मुलाखतीचा कच्चा आराखडा तयार केला. मुलाखत पूर्व चाचणी तंत्र केल्यावर सहकारी, तज्ञ व मार्गदर्शक यांच्याशी चर्चा करून कोणकोणत्या बाबींचा समावेश करावा, कोणत्या बाबीवर चर्चा करू नये, यासंबंधी चर्चा करून अंतिम आराखडा तयार करण्यात आला.

पर्यवेक्षक, पूर्णवेळ कार्यकर्ते, सहायक प्रकल्प अधिकारी, गटशिक्षणाधिकारी यांच्या मुलाखतीसाठी मुलाखतीचा आराखडा तयार करण्यात आला आहे. तो आराखडा परिशिष्ट "क" मध्ये दिला आहे.

4.7.2. मुलाखतीसाठी प्रतिसादकाची निवड

उत्तर सोलापूर साक्षरता अभियानांतर्गत आठ केंद्रातील प्राथमिक शाळेतील ज्या शिक्षकांनी पर्यवेक्षक तज्ञ मार्गदर्शक व पूर्ण वेळ कार्यकर्ते म्हणून काम केलेले आहे अशा बारा शिक्षकांची मुलाखतीसाठी निवड करण्यात आली आहे.

9. भा. गो. बापट "शैक्षणिक संशोधन" पुणे : नूतन प्रकाशन, तृतीय आवृत्ती, प्रतिरूप मुद्रण 1995 पान नं. 159.

या प्रतिसादकाच्या मुलाखती सप्टेंबर 1998 ते डिसेंबर 1998 या काळात संशोधकाच्या सोयीनुसार व प्रतिसादकांनी दिलेल्या वेळात मुलाखती घेण्यात आल्या आहेत. मुलाखतीतून आलेल्या प्रतिक्रिया कोष्टकात देण्यात आली आहे.

4.8 निरीक्षण तंत्र

निरीक्षण हे संशोधनाचे एक नैसर्गिक साधन आहे. तसेच निरीक्षण ही एक क्रियाशील बाब आहे. ज्ञान प्राप्तीचे प्रमुख साधन म्हणजे निरीक्षण होय.

"Observation" या इंग्रजी शब्दाला निरीक्षण हा प्रतिशब्द दिला जातो. Observation या शब्दाची व्याख्या ऑक्सफर्ड डिक्शनरीत पुढील प्रमाणे दिली आहे.

“ अंतर्गत संबंध किंवा कार्यकारण संबंध जाणून घेण्यासाठी निसर्गातील घटनांची त्या घडत असताना केलेली काळजीपूर्वक पाहणी म्हणजे निरीक्षण होय. ”

पी.व्ही.यंग यांनी निरीक्षणाचे स्पष्टीकरण पुढील प्रकारे केले आहे. “ निसर्गात घटना घडत असताना त्या जाणीवपूर्वक व पध्दतशीर पाहणे म्हणजे निरीक्षण. मानवी व्यवहार सामाजिक वर्तन किंवा संस्कृती या जटिल घटनातील किंवा तत्वांतील निरनिराळ्या घटकांतील संबंध समजून घेणे हा निरीक्षणाचा हेतू असतो.”¹⁰

10. ग.वि.कुंभोजकर. “संशोधन पध्दती व संख्याशास्त्र” कोल्हापूर – फडके प्रकाशन सुधारित तिसरी आवृत्ती 1989. पान नं. 133.

प्रश्नावली व मुलाखती प्रमाणे हे साधन प्रतिसादकावर अवलंबून नसते. पहिल्या साधनात प्रतिसादक माहिती पुरवितो तर निरीक्षणाद्वारे संशोधकाच्या प्रत्यक्ष कृती व वैशिष्ट्यातूनच माहिती गोळा केली जाते.

संशोधकाने आपल्या संशोधनविषयात कोणत्या उद्दिष्टाने, कोणत्या गोष्टीचे, कोणत्या पध्दतीने कोणाचे, केंव्हा व कोठे निरीक्षण करावयाचे याची स्पष्ट विस्तृत योजना सुरुवातीस आखली पाहिजे. निरीक्षण रेखीव असले म्हणजे ते पध्दतशीर, संख्यात्मक, वस्तुनिष्ठ पध्दतीने नोंदलेले असते. संशोधकास निरीक्षण कसे करावयाचे याचे संपूर्ण ज्ञान असावयास पाहिजे. निरीक्षणातील नोंदी ताबडतोब लेखी करावयाच्या की, नंतर करावयाच्या हे निरीक्षण स्वरूपावर अवलंबून असते.

निरीक्षणाची विविध साधने आणि निरीक्षणाच्या उद्दिष्टानुसार आवश्यक त्या साधनांचा वापर करावा लागतो. अन्यथा वस्तुस्थितीची पाहणी करून निरीक्षण करता येते. यासाठी निरीक्षणाचे काम कसे करावे याचे तंत्र संशोधकास माहित असावे लागते. निरीक्षण हे वरवर पाहता सोपे वाटते, पण सखोलपणे विचार केला तर हे तज्ञ माणसाचे काम आहे. त्यामध्ये वैधता, विश्वसनीयता व पुनरावृत्तीक्षमता असावी लागते. ते अत्यंत व्यवस्थित, निश्चित व वस्तुनिष्ठ असावे लागते. ते शक्यतो संख्यात्मक स्वरूपाचे असावे व त्याची नोंद ताबडतोब करावी. निरीक्षण करण्यासाठी कार्यक्षम ज्ञानेंद्रीये सावधानता, अचूकता, नोंदीतील तत्परता, अनुमानक्षमता, दोन बाबींची तुलना करून फरक समजण्याची आणि पूर्वग्रहरहित व अविकृत स्पष्टीकरण करण्याची क्षमता इ. गोष्टी निरीक्षकात असणे आवश्यक असते.

निरीक्षण हे संशोधनाचे साधे पण प्रभावी साधन आहे. वास्तविक घटनांचेच निरीक्षण होत असल्यामुळे यात विश्वसनीयता अधिक असते. निरीक्षणाला सील-कालाचे बंधन नसते. जेथे शाब्दिक संपर्क साधता येत नाही अशा ठिकाणी निरीक्षणाचा उपयोग प्रभावीपणे करता येतो. निरीक्षण करीत असतानाच निरीक्षकांची

त्या विशिष्ट बाबीतील अंतर्दृष्टीही सुधारत असते. मर्यादित व निश्चित बाबींचेच निरीक्षण केले जात असल्यामुळे एकावेळी एकाच बाबीचे अचूक अध्ययन केले जाते. जेव्हा कुशल निरीक्षक योग्य परिस्थितीत उचित पध्दतीने निरीक्षण करतो त्यावेळी शास्त्रीय गुण असणारे निष्कर्ष तो काढू शकतो. ती माहिती संशोधनास अमोल सहाय्य करते. त्यामुळे निरीक्षण हे संशोधनातील एक महत्त्वाचे साधन ठरते.

अभ्यास पध्दतीचे स्वरूप व उद्दिष्टे यांचा विचार करता सदरहू अभ्यासासाठी निरीक्षण तंत्राचा वापर करण्याचे निश्चित केले. निरीक्षण तंत्रामुळे प्रश्नावलीद्वारा ज्या बाबींवर माहिती गोळा केलेली असते. त्या बाबींच्या माहितीची सत्यासत्यता निरीक्षणामुळे पडताळून पाहता येते. त्यामुळे निरीक्षणाचा हा एक महत्त्वाचा फायदा आहे. प्रश्नावलीतील माहितीच्या बाबी मुलाखत आराखड्यातील महत्त्वाचे मुद्दे विचारात घेउन निरीक्षणासाठी आवश्यक त्या बाबींची सूची तयार करण्यात आली ही सूची परिशिष्ट "इ" मध्ये दिली आहे.

मुलाखतीसाठी ज्या पूर्णवेळ कार्यकर्त्यांची निवड केली होती त्यांच्याच केंद्रातील वीस साक्षरता वर्गाचे निरीक्षण करण्यात आले आहे.

4.8.1. निरीक्षण तंत्राचा आराखडा

सदरहू संशोधन अभ्यासात साक्षरता वर्गाची स्थिती पाहण्यासाठी निरीक्षण या तंत्राचा वापर करण्यात आला आहे.

निरीक्षणात कोणकोणत्या बाबींचे निरीक्षण करण्यात आले आहे हे परिशिष्ट "इ" मध्ये निरीक्षण सूची मध्ये देण्यात आले आहे.

4.9 प्राप्त झालेली माहिती

संशोधिकेने प्रश्नावली, मुलाखत व निरीक्षण या साधनांच्या व तंत्राच्या साहाय्याने सदरहू अभ्यासासाठी लागणारी आवश्यक माहिती गोळा केली

आहे. गोळा केलेल्या माहितीचे संकलन विशदीकरण आणि विश्लेषण प्रकरण कमांक पाच मध्ये दिलेले आहे.

समारोप :

वरीलप्रकारामध्ये संशोधन विषयाच्या अभ्यासासाठी उपयोगीलेल्या संशोधन पध्दतीचा व माहिती गोळा करण्यासाठी वापरलेल्या संशोधन सामग्रीचे विश्लेषण करून त्याचे अर्थ निर्वचन केलेले आहे व त्यावरून अन्वयार्थ लावलेला आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची

1. डॉ. भित्ताडे वि. रा.
पुणे - 30 : "शैक्षणिक संशोधन पध्दती" नूतन प्रकाशन.
प्रतिरूप आवृत्ती 1994.
2. डॉ. बापट भा. गो. : "शैक्षणिक संशोधन" नूतन प्रकाशन. पुणे - 30
तृतीय आवृत्ती, प्रतिरूप मुद्रण 1995,
3. कुंभोजकर ग. वि. : "संशोधन पध्दती व संख्याशास्त्र" फडके
प्रकाशन, कोल्हापूर सुधारित तिसरी
आवृत्ती 1989
4. प्रा. रा. श. मुळे, प्रा. वि. तु. उमाठे : "शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्वे"
प्रकाशन नागपूर पहिली आवृत्ती 1977.

प्रकरण 5 वे

माहितीचे संकलन, विशदिकरण आणि विश्लेषण

संशोधन प्रक्रियेला एक दिशा मिळण्यासाठी संशोधनाच्या संदर्भात कोणती माहिती मिळवायची, ती केंव्हाव कशी मिळवायची याचे नियोजन संशोधनाच्या सुरुवातीसच हवे असते. मिळालेल्या माहितीच्या अर्थनिर्वचनासाठी कोणते संख्याशास्त्र वापरावयाचे हे सुध्दा सुरुवातीसच ठरवावे लागते त्यामुळे अनावश्यक माहिती गोळा केली जात नाही. माहितीच्या दर्जावर संशोधनाचा दर्जा अवलंबून असतो. ही माहिती संशोधनाच्या विविध साधनद्वारे जमा करण्यात येते. सदरहू माहिती संख्यात्मक व गुणात्मक अशा स्वरूपाची असते.

संशोधकाने विविध साधनांच्याद्वारे जी माहिती संकलित केलेली असते त्यावर पूर्ण लक्ष केंद्रित करून त्या माहितीची फेररचना, पुनर्रचना व पुर्नमांडणी करून योग्य अर्थ काढणे आवश्यक असते. या प्रक्रियांनाचा संकलित माहितीवर विविध प्रक्रिया करणे असे म्हणतात.

या संशोधन अभ्यासाची उददीष्टे नजरेसमोर ठेवून उत्तर सोलापूर तालुका साक्षरता अभियानात प्राथमिक शिक्षिकांना आलेल्या विविध समस्यांची माहिती प्रश्नावली, मुलाखत, निरीक्षण या संशोधन साधनाद्वारे व तंत्राद्वारे प्राप्त झालेलेल्या माहितीचे या प्रकरणात संकलन आणि विश्लेषण करण्यात आले आहे.

5.1 प्रौढ निरक्षरांचे सर्वेक्षण

महाराष्ट्र शासनाने 2000 सालापर्यंत महाराष्ट्रात 100 टक्के साक्षरतेचे उददीष्टे समोर ठेवून त्यासाठी पूर्वीच राज्यातील चोवीस जिल्ह्यात संपूर्ण साक्षरता अभियान मोहिम राबविण्यास सुरुवात केलेली आहे. सन 1988 पासून राष्ट्रीय साक्षरता मोहिम सुरु झाली. महाराष्ट्रात सिंधुदुर्ग हा पहिला जिल्हा शंभर टक्के साक्षर झाला. संपूर्ण साक्षरता अभियान या मोहिमेअंतर्गत 1995-96 या वर्षाकरिता सोलापूर जिल्ह्याची निवड केली होती. कोणतेही कार्य करण्यासाठी माहिती ही संकलित करावी लागते. या अभियानाअंतर्गत 15 ते 35 वयोगटातील स्त्री - पुरुष निरक्षरांना साक्षर करण्याचे उददीष्टे होते. त्यासाठी प्रथम या

वयोगटातील निरक्षर स्त्री - पुरुषांची संख्या मिळविणे जरूरीचे होते. त्यासाठी मार्च-एप्रिल 1995 मध्ये प्राथमिक शिकांचे मार्फत 15 ते 35 वयोगटातील निरक्षरांचा सर्व्हे करण्यात आला. यासाठी प्राथमिक शिकांनी जनगणनेप्रमाणे घरोघरी जावून संपर्क साधण्याचा प्रयत्न करून निरक्षरांचा सर्व्हे पूर्ण केला. त्या सर्व्हेमध्ये किती शिक्षिकांचा सहभाग होता ? हे जाणून घेण्याच्या उद्देशाने प्रश्नावलीची योजना केलेली होती. त्याची मांडणी कोष्टक क.1 मध्ये केलेली आहे.

कोष्टक कमांक 5.1

प्रौढ निरक्षरांच्या सर्व्हेक्षणाला शिक्षिकांचा सहभाग

अ.क.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण	
1.	सर्व्हेक्षणाला सहभाग होता	103	98.10	
2.	सर्व्हेक्षणाला सहभाग नव्हता	0	0	
3.	काहीच प्रतिसाद दिला नाही.	02	01.90	
	एकूण	105	100.00	

वरिल कोष्टकावरून असे दिसून येते की निरक्षर प्रौढांच्या सर्व्हेक्षणाला सहभागी प्रतिसादकांचे प्रमाण 98.10 टक्के आहे. निरक्षरांच्या सर्व्हेक्षणाला सहभागी नसणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण 0 टक्के आहे व काहीच प्रतिसाद न देणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण 1.90 टक्के आहे. यावरून असे सांगता येते की सर्व्हेक्षणाला सहभागी शिक्षिका जास्त आहेत. म्हणजेच प्राथमिक शिक्षिकांनाच हे सर्व्हेक्षणाचे काम दिलेले असून त्यांनीच सर्व्हेक्षणाचे काम पूर्ण केले आहे. काहीच प्रतिसाद न दिलेल्या प्रतिसादकांचे प्रमाण अत्यल्प असून ते नवीन आलेले किंवा नुकतेच सेवेत लागलेले आहेत असे वाटते.

5.2 निरक्षरांच्या सर्व्हेक्षणाचा कालावधी

5.2 निरक्षरांच्या सर्वेक्षणाचा कालावधी

कोणत्याही कामास निश्चित कालावधी दिल्यास ते काम वेळेत पूर्ण होते. अर्थात कालावधी किती दिला जावा याचे नियोजन आवश्यक असते अन्यथा काम कंटाळवाणे होते व यशस्वी होण्याची खात्री नसते. त्यानुसार प्रौढ निरक्षरांच्या सर्वेक्षणासाठी निश्चित कालावधी किती दिला गेला होता व ते सर्वेक्षण किती दिवसात पूर्ण झाले यासंबंधी माहिती खालील कोष्टकावरून समजते.

कोष्टक क्रमांक 2

निरक्षरांचे सर्वेक्षण किती दिवसांचे घण्यात आले ?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	एक दिवसाचे सर्वेक्षण घण्यात आले.	00	00.00
2.	दोन दिवसाचे सर्वेक्षण घण्यात आले	02	01.90
3.	तीन दिवसापेक्षा जास्त	95	90.48
4.	काहीच प्रतिसाद न देणारे	08	07.62
	एकूण	105	100.00

वरिल कोष्टकावरून असे दिसून येते की, 1 दिवसाचे सर्वेक्षण घण्यात आले असे म्हणण-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 00.00 टक्के आहे. 2 दिवसांचे सर्वेक्षण घण्यात आले असे सांगणारे प्रतिसादक 1.90 टक्के आहेत. 3 दिवसापेक्षा जास्त दिवसांचे सर्वेक्षण घण्यात आले असे सांगणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण 90.48 टक्के आहे. व काहीच प्रतिसाद न देणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण 07.62 टक्के आहे.

वरिल विवेचनावरून असे म्हणता येते की, 1 दिवसाचे सर्वेक्षण घण्यात आले असे सांगणारे प्रतिसादक काहीच नाहीत. म्हणजेच हे काम एक दिवसात होणारे नव्हते. 2 दिवसांचे सर्वेक्षण घण्यात आले असे म्हणणारे प्रतिसादक अत्यल्प आहेत. म्हणजेच गावची संख्या कमी आहे व ज्यांचे सर्वेक्षण लवकर झाले आहे. तसेच 3 दिवसापेक्षा जास्त दिवसाचे सर्वेक्षण घण्यात आले असे सांगणारे प्रतिसादक अत्याधिक आहेत. म्हणजेच सर्वेक्षणास 3 दिवसापेक्षा जास्त कालावधी

लागलेला आहे. आणि प्राथमिक शिक्षकांनीच हे सर्वेक्षण केलेले आहे. काहीच प्रतिसाद न देणारे प्रमाण कमी असून ते प्रतिसादक सर्वेक्षणात सहभागी नसतील.

एकंदरीत यावरून असे म्हणता येईल की प्रौढ निरक्षरांच्या सर्वेक्षणासाठी 3 दिवसापेक्षा जास्त दिवसाचा कालावधी देण्यात आला आहे व संशोधिकेने घेतलेल्या मुलाखतीत सुध्दा आधिका-यांकडून देखील तेच उत्तर मिळाले आहे.

5.3 सर्वेक्षणाची पध्दत

15 ते 35 वयोगटातील प्रौढ निरक्षरांचे जे सर्वेक्षण करण्यात आले ते करताना कोणत्या पध्दतीने करण्यात आले यासंबंधी माहिती खालील कोष्टकावरून समजते.

कोष्टक क्रमांक-3

अ.क्र	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शकडा प्रमाण
1.	सर्वेक्षण शाळेत बसून करण्यात आले.	01	00.95
2.	सर्वेक्षण घरोघरी फिरून करण्यात आले.	104	99.05
	एकुण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे दिसून येते की, निरक्षरांचे सर्वेक्षण शाळेत बसून करण्यात आले असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 00.95 टक्के आहे. व निरक्षरांचे सर्वेक्षण घरोघरी फिरून करण्यात आले असे सांगणारे प्रतिसादक 99.05 टक्के आहेत.

वरील विवंचनावरून असे म्हणता येईल की, प्रौढ निरक्षरांचे सर्वेक्षण हे घरोघरी फिरून करण्यात आलेले प्रतिसादकांचे प्रमाण अत्याधिक असून सदर काम प्रामाणिक पणे करण्यात आलेले असून योग्य पध्दतीने झाले आहे व अचुक सर्वेक्षण झाले असून निश्चित संख्या मिळालेली आहे.

प्र.4 साक्षरता अभियानातील शिक्षकांचा सहभाग

साक्षरता अभियान हे एक राष्ट्रीय कार्य असल्याने शिक्षकांनी ते काम स्वेच्छेने स्वीकारणे गरजेचे आहे. कोणतेही कार्य स्वेच्छेने केल्यास त्या कामाचा बोजा वाटत नाही. त्यात जरी अडचणी आल्या तरी त्या सोडविण्याचा जास्तीत जास्त प्रयत्न कार्य करणा-या वक्ती कडून होतो. तर आपल्या या साक्षरता अभियानात जरी प्राथमिक शिक्षकांना हे काम सोपविण्यात आले होते तरी ब-याच जणांनी स्वेच्छेने हे काम केलेले आढळून आले आहे. त्यामुळे त्यांची संख्या पुढील कोष्टकात पाहू.

कोष्टक क्रमांक 4

आपण साक्षरता अभियानात स्वेच्छेने भाग घेतला आहे का ?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शकडा प्रमाण
1.	स्वेच्छेने सहभागी झालेल्या शिक्षिका.	95	90.48
2.	स्वेच्छेने सहभागी न झालेल्या शिक्षिका.	08	07.62
3.	प्रतिसाद न देणारे	02	01.90
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, साक्षरता अभियानात स्वेच्छेने सहभागी झालेल्या प्रतिसादकांचे प्रमाण 90.48 टक्के आहे. स्वेच्छेने सहभाग नसणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 7.62 टक्के आहे तर कोणत्याही प्रकारचा प्रतिसाद न देणारे प्रतिसादक 1.90 टक्के आहे.

वरील विवेचनावरून असे आढळून येते की, स्वेच्छेने साक्षरता अभियानात सहभागी होणा-यांची संख्या अत्याधिक असून अतिशय कौतुकास्पद आहे. या सारख्या अभियानात काम करण्यासाठी अश्याच मनुष्यबळाची व स्वयंस्फूर्तीची गरज आहे इच्छा नसतानाही सहभागी होणारे प्रतिसाधक कमी आहेत. हे काही अडचणी मुळे

इच्छुक नसतील पण यासारखे महान कार्य नाही. प्रतिसाद न देणा—यांचे प्रमाण अत्यल्प आहे.

जेव्हा पूर्णवेळ कार्यकर्त्यांची व तज्ञ मार्गदर्शकांची मुलाखत घण्यात आली तेव्हा त्यांनीही पूर्णवेळ कार्यकर्त्यांची जबाबदारी स्वेच्छेने स्विकारलेली आहे असे सांगितले. स्वेच्छेने केलेले कोणतेही कार्य स्वयंस्फूर्तीने यशस्वी होते. जरी त्यात अडचणी आल्या तरी त्या सोडविताना त्रास वाटत नाही.

प्र.5 साक्षरता अभियानात शिक्षिकांनी केलेल्या कामाचे स्वरूप

साक्षरता अभियानात शिक्षिकांनी अनेक स्वरूपाची कामे केलेली आहेत. तर या संशोधनासाठी निवड केलेले 105 प्रतिसादकांनी कोण—कोणत्या स्वरूपाची भूमिका या अभियानात बजावली आहे ते खालील माहितीवरून स्पष्ट होते.

कोष्टक क्रमांक 5

साक्षरता अभियानात आपली भूमिका कोणती आहे ?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शकडा प्रमाण
1.	स्वयंसेवक	11	10.47
2.	परीक्षक	43	40.95
3.	साधनव्यक्ती	38	36.20
4.	तज्ञ मार्गदर्शक	13	12.38
	एकुण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, उत्तर सोलापूर तालुका साक्षरता अभियानात स्वयंसेवक म्हणून काम करणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण 10.47 टक्के आहे. परीक्षक म्हणून काम करणारे 40.95 टक्के प्रतिसादक आहेत. तसेच साधन

व्यक्ती म्हणून काम करणारे 36.20 टक्के प्रतिसादक असून तज्ञ मार्गदर्शक म्हणून मार्गदर्शन करणारे 12.38 टक्के प्रतिसादके आहेत.

वरील विवेचनावरून असे समजते की परीक्षक व साधन व्यक्ती म्हणून काम करणा-या शिक्षिकांचे प्रमाण जास्त असून शिक्षिकांनी साक्षरता अभियानात बरीच चांगली कामे केलेली आहेत. प्राथमिक शिक्षिकांना शालेय कामकाज, वैयक्तिक जबाबदा-या, घरच्या जबाबदा-या असतानाही अभियानात सक्रीय सहभाग या शिक्षिकांच्या मानसिक व शारीरिक श्रमाचा विचार करून अशा प्रकारची कामे समाजातील इतर व्यक्तीकडून करून घेऊन त्यांच्याकडूनही विधायक कार्य शासनास करून घेणे शक्य आहे.

वरील कोष्टकावरून असे समजते की तेरा प्रतिसादकांनी तज्ञमार्गदर्शक म्हणून काम पाहिलेले आहे. त्यांच्यातील काही जणांची संशोधिकेने या संशोधन कार्याच्या मुलाखतीसाठी निवड केलेली आहे.

5.6 साक्षरता अभियानातील वातावरण निर्मितीसाठी राबविण्यात आलेले उपक्रम.

प्र.क. 6 ची योजना साक्षरता अभियानातील वातावरण निर्मिती करण्यासाठी केलेले उपक्रम जाणून घेण्यासाठी केलेली होती. या प्रश्नात एकूण चार पर्याय सूचविलेले होते. प्रतिसादकांनी एकावेळी एका ऐवजी अनेक पर्याय सुचवल्याने पुढील प्रमाणे वेगवेगळ्या उपकोष्टकात प्रतिसादकांची मांडणी केलेली आहे.

कोष्टक क्रमांक 6 अ

वातावरण निर्मितीसाठी घोषवाक्य लिहीणे

अ.क.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	वातावरण निर्मितीसाठी घोषवाक्य लिहीले.	63	60.00
2.	वातावरण निर्मितीसाठी घोषवाक्य लिहीले नाहीत.	42	40.00
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे दिसते की, साक्षरता अभियानाच्या वातावरण निर्मितीसाठी घोषवाक्ये लिहून वातावरण निर्मित करण्यात आली असे सांगणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण 60 टक्के आहे. व घोषवाक्य लिहीले नाहीत असे सांगणारे प्रतिसादक 40 टक्के आहेत.

वरील विवेचनावरून असे समजते की, घोषवाक्ये लिहून वातावरण निर्मिती करणा-यांचे प्रमाण जास्त असूनही अभियान यशस्वी होण्यासाठी चांगली बाब आहे. घोषवाक्ये लिहीणे हे जनजागृती साठी आवश्यक बाब आहे. जरी घोषवाक्ये लिहीणा-यांचे प्रमाण कमी असले तरी हा उपक्रम सुशिक्षितांसाठी गरजेचा व महत्त्वाचा आहे.

कोष्टक क्रमांक 6 ब

वातावरण निर्मितीसाठी पोस्टर्स, बॅनर्स लावणे.

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	वातावरण निर्मितीसाठी पोस्टर्स, बॅनर्स लावले.	28	26.00
2.	वातावरण निर्मितीसाठी पोस्टर्स, बॅनर्स लावले नाहीत.	77	73.00
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे दिसून येते की, वातावरण निर्मितीसाठी पोस्टर्स, बॅनर्स लावण्यात आले असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 27 टक्के असून पोस्टर्स, बॅनर्स न लावणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 73 टक्के आहे.

या विवेचनावरून असे म्हणता येईल की साक्षरता अभियानाच्या वातावरण निर्मितीसाठी पोस्टर्स, बॅनर्स लावणा-यांचे प्रमाण अत्यल्प असून पोस्टर्स, बॅनर्सचा

पुरेसा पुरवठा झालेला नाही असे पूर्ण वेळ कार्यकर्त्यांच्या मूलाखतीतून आढळून आले. तरी पोस्टर्स व बॅनर्सचा पुरेसा पुरवठा होणे आवश्यक आहे.

कोष्टक क्रमांक 6 क

वातावरण निर्मितीसाठी मेळाव्यांचे आयोजन करणे.

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	मेळाव्यांचे आयोजन करण्यात आले होते.	56	54.00
2.	मेळाव्यांचे आयोजन करण्यात आले नव्हते.	49	46.00
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे दिसून येते की, मेळाव्यांचे आयोजन करण्यात आले असे सांगणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण 54 टक्के आहे. व मेळाव्यांचे आयोजन करण्यात आले नव्हते असे सांगणारे प्रतिसादक 46 टक्के आहेत.

ग्रामीण भागात तालुक्यातील सरपंच, तलाठी, ग्रामसेवक पंचायत व जिल्हा परिषद सदस्य, मुख्याध्यापक, अंगणवाडी सेविका व कार्यकर्त्यांचे प्रचंड मेळावे तसेच महिला मेळावे यांचे आयोजन करण्यात आले असे सांगण-या प्रतिसादकांचे प्रमाण जास्त असून पूर्णवेळ कार्यकर्ते, पर्यवेक्षक यांनीही मुलाखतीच्यावेळी या बाबतीत विस्तृत माहिती दिली व मेळाव्याचे फोटो दाखविले. यावरून असे म्हणता येईल की वातावरण निर्मितीसाठी मेळाव्याचा उपयोग झालेला असून अशा कार्यक्रमाद्वारे साक्षरतेचे महत्त्व पटवून दिलेले आहे. मेळावे घेण्यात आले नाहीत असे सांगण-या प्रतिसादकांचे प्रमाण जरी कमी असले तरी ही चिंताजनक बाब आहे. या शाळांनीही असे प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

कोष्टक क्रमांक 6 ड

वातावरण निर्मितीसाठी कलाजत्या कार्यक्रमालाचे आयोजन करणे.

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	कलाजत्याचे कार्यक्रम घेण्यात आले.	63	60.00
2.	कलाजत्याचे कार्यक्रम घेण्यात आले नाहीत.	42	40.00
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे दिसून येते की कलाजत्याचे कार्यक्रम घेण्यात आले असे म्हणणारे प्रतिसादक 60 टक्के आहेत. तर कलाजत्या कार्यक्रम घेण्यात आला नाही असे सांगणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण 40 टक्के आहे.

नेहमीच्या परिस्थितीपेक्षा वेळी स्थिती बदल दिसला की लोकांचे ध्यान आकर्षिले जाते आणि उत्सुकतेपोटी त्या गोष्टीत थोडे अधिक लक्ष घालून मानवी स्वभावा प्रमाणे सर्वसाधारण माहिती घेतली जाते. लोककलेच्या माध्यमातून प्रौढ शिक्षण प्रसार झपाट्याने होऊ शकतो. कारण हे एक अनौपचारिक शिक्षण आहे.

वरील विवेचनावरून असे सांगता येते की कलाजत्याचे कार्यक्रम घेण्यात आले असे सांगणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण जास्त असून मनोरंजनाद्वारे निरक्षरांच्या मनात शिक्षणाविषयी जाणीव निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला आहे. आणि 40 टक्के प्रतिसादक काही तांत्रिक व अर्थिक अडचणीमुळे असे कार्यक्रम सादर करू शकले नसले तरी तालुकापातळीवर एक कलाजत्या पथक होते त्यांच्या सहाय्याने गावात कार्यक्रम करणे आवश्यक होते.

तालुकापातळीवर काही उत्स्फूर्त कल्पकार असणा-या शिक्षकांचे एक कलापथक तयार करण्यात आले होते. त्या पथकाद्वारेही केंद्रात प्रमुख अशा

ठिकाणी कार्यक्रम सादर केले गेले त्यांच्यामार्फतही कार्यक्रम करता आले असते. तसेच काही ठिकाणी शालेय विद्यार्थ्यांना घेऊन ही हा कार्यक्रम ब-याच शाळांनी राबविलेला आहे. असे पर्यवेक्षक व पूर्णवेळ कार्यकर्ते यांच्या मुलाखतीच्या वेळी समजले.

तसेच वातावरण निर्मितीसाठी वरील उपक्रमांव्यतिरिक्त साक्षरता दिंडी, साक्षरता गीतमंच, हळदी-कुंकू कार्यक्रम, अक्षर सुगंध पुस्तके वाटप, पूर्णवेळ कार्यकर्त्यांना ओळख पत्र, उत्तर सोलापूरच्या साक्षरता गीतांची स्वतंत्र पुस्तिका, अक्षर गणेश साक्षर गणेश स्पर्धा, जनवाचन आंदोलन कार्यशाळा, साक्षरता सप्ताह, आंतरराष्ट्रीय साक्षरता दिन, निबंध स्पर्धा, रांगोळी स्पर्धा, इतर विविध स्पर्धा, साक्षरता साहित्य प्रदर्शन, अक्षर दिपावली भेटकार्ड विविध उपक्रम राबविण्यात आले आहेत तसेच कलाजत्या कार्यक्रमांमध्ये साक्षरता प्रचार, प्रसाराबरोबरच आरोग्य, माता-बाल संगोपन, अंधश्रद्धा निर्मूलन, हुंडाबंदी, वृक्षारोपण, लोकसंख्या शिक्षण या विषयावरही उद्बोधनपर कार्यक्रम सादर करण्यात आले अशी माहिती पर्यवेक्षक व अधिकारी वर्गांनी मुलाखतीच्या वेळी दिली आहे. यावरून असे म्हणता येईल की, कलाजत्या कार्यक्रम प्रभावी झाले असून वातावरण निर्मिती उठावदार झाली आहे व साक्षरता अभियान यशस्वी होण्यास हातभार लागलेला आहे.

प्र.5.7 वातावरण निर्मितीमध्ये शिक्षिकांचा सहभाग.

साक्षरता अभियानातील वातावरण निर्मितीसाठी विविध उपक्रम घेण्यात आले असून त्या उपक्रमांमध्ये किती शिक्षिकांचा सक्रीय सहभाग होता याचा आढावा पुढील प्रमाणे.

वातावरण निर्मितीमध्ये आपला सहभाग कोणत्या उपक्रमात होता ?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	पोस्टर्स,बॅनर्स लावण्यामध्ये.	23	29.90
2.	कलाजत्र्यामध्ये.	20	19.07
3.	मेळाव्यामध्ये.	58	55.23
4.	काहीच प्रतिसाद नाही.	04	03.80
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे दिसून येते की, पोस्टर्स,बॅनर्स लावण्यामध्ये सहभाग असणारे प्रतिसादक 21.90 टक्के आहे. कलाजत्र्यामध्ये सक्रीय सहभाग असणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण 19.07 टक्के आहे. मेळाव्यामध्ये सक्रीय सहभाग असणारे 55 टक्के आहेत. व काहीच प्रतिसाद न देणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण 3.80 टक्के आहे.

वरील विवेचनावरून असे सांगता येते की, मेळाव्यांमध्ये सक्रीय सहभाग असणा-या शिक्षिकांचे प्रमाण जास्त असून शिक्षिकांनी उत्साहाने काम केलेले आहे व कलाजत्र्यामध्ये सक्रीय सहभाग असणारे प्रतिसादक जरी कमी असले तरी त्या निमित्ताने शिक्षिकांतील कला बाहेर आल्या व त्यांच्या कलागुणांना वाव मिळाला असून साक्षरता अभियानाच्या वातावरण निर्मितीसाठी त्याचा उपयोग झालेला आहे. प्रत्येक शिक्षिकेमध्ये ही कला असेलच असे सांगता येत नाही म्हणून कदाचित त्यांचे प्रमाण कमी आहे. 3.80 टक्के प्रतिसादकांनी काहीच प्रतिसाद न दिल्याने कोणतेही निष्कर्ष काढता येत नाहीत.

प्र.5.8 मेळाव्यास मिळालेला प्रतिसाद.

कोणतेही एखादे कार्य मोठ्या प्रमाणावर हाती घ्यावयाचे तर त्यासंबंधी लोकांना त्याची माहिती असणे आवश्यक आहे. त्या कार्यासाठी जनमत जागे होणे गरजेचे असते त्यासाठी विविध प्रसिध्दी माध्यमांचा वापर करावा लागतो. त्यापैकी मेळावा एक आहे. आणि मेळावा घेण्याआधी ही गावात दवंडी दिली जाते. साक्षरता अभियानात मेळावा घेण्यापूर्वी ही गावात दवंडी देण्यात आली होती. तरी मेळाव्यांस योग्य प्रतिसाद मिळाला किंवा कसे यासंबंधी माहिती पुढील कोष्टकावरून समजते.

कोष्टक क्रमांक 8

मेळाव्यास निरक्षरांचा योग्य प्रतिसाद असे आपणास वाटते काय ?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	प्रतिसाद मिळाला	93	88.58
2.	प्रतिसाद मिळाला नाही.	12	11.42
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, मेळाव्यास निरक्षरांचा योग्य प्रतिसाद मिळाला असे सांगणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण 88.58 टक्के आहे व मेळाव्यास योग्य प्रतिसाद मिळाला नाही असे सांगणारे प्रतिसादक 11.42 टक्के आहेत. यावरून असे म्हणता येते की, प्रतिसाद मिळणा-यांचे प्रमाण अत्याधिक आहे म्हणजेच अशा माध्यमातून निरक्षरांना शिक्षणाचे महत्त्व समजू लागले आहे. अशा कार्यक्रमांना योग्य प्रतिसाद मिळाला नाही असे म्हणणारे प्रतिसादक कमी असले तरी प्रतिसाद मिळणे आवश्यक आहे.

प्र.5.9 मेळाव्याचा साक्षरता वर्ग चालण्यास झालेला फायदा.

वातावरण निर्मितीसाठी जे मेळावे घेण्यात आले त्यांना योग्य प्रतिसाद मिळाला आहे हे उपरोक्त कोष्टकावरून समजते. परंतु केवळ मेळाव्यास योग्य प्रतिसाद मिळणे आवश्यक नसून त्याचा फायदा साक्षरता वर्ग चालण्यास होणे आवश्यक आहे. तर मेळावे यशस्वी झाले असे म्हणता येईल म्हणून मेळाव्यांचा साक्षरता वर्ग चालण्यात काही फायदा झाला आहे का ? ही माहिती पुढील कोष्टकावरून समजते.

कोष्टक क्रमांक 9

मेळाव्यांचा साक्षरता वर्ग चालण्यास कांही फायदा झाला आहे असे आपणास वाटते का ?

अ.क्र.		प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	होय.		97	92.39
2.	नाही.		08	07.61
		एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, मेळाव्याचा साक्षरता वर्ग चालण्यास फायदा झाला आहे असे सांगणारे प्रतिसादक 92.39 टक्के आहेत म्हणजेच मेळाव्यास मिळालेल्या प्रतिसादापेक्षा जास्त फायदा साक्षरता वर्ग चालण्यास झालेला आहे यावरून मेळाव्यामधून चांगले मार्गदर्शन झालेले असून शिक्षणाचे महत्त्व पटले आहे व वातावरण निर्मिती योग्य झाली आहे तसेच साक्षरता वर्ग चालण्यास काही फायदा झाला नाही असे म्हणणारे प्रतिसादक 7.61 टक्के असून कमी आहेत. त्याठिकाणी प्रभावी मेळावे होणे आवश्यक आहे.

प्र.5.10 कलाजत्था कार्यक्रमांचा निरक्षरांवर झालेला परिणाम.

वातावरण निर्मितीसाठी जे कलाजत्था कार्यक्रम घेतले गेले त्याचा निरक्षरांवर नेमका कोणता परिणाम झाला हे पाहणे आवश्यक आहे कारण त्यावरच साक्षरता वर्गाचे यश अवलंबून आहे. म्हणून यासंबंधी माहिती जाणून घेण्याच्या उद्देशाने प्रश्न क्र 9 ची योजना केलेली होती त्याचे विश्लेषण पुढील कोष्टकावरून समजते.

कोष्टक क्रमांक 10

कलाजत्थ कार्यक्रमांचा निरक्षरांवर झालेला परिणाम.

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	केवळ मनोरंजन.	06	05.71
2.	शिक्षणाचे महत्त्व पटले.	64	60.95
3.	जाणीव जागृती झाली.	35	33.34
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, कलाजत्था कार्यक्रमांचा निरक्षरांवर केवळ मनोरंजन म्हणून परिणाम झाला असे सांगणारे प्रतिसादकाचे प्रमाण 5.71 टक्के आहे. शिक्षणाचे महत्त्व पटले असे सांगणारे प्रतिसादक 60.95 टक्के इतके आहेत. जाणीव जागृती झाली असे सांगणारे प्रतिसादक 33.34 टक्के इतके आहेत.

वरील विवेनावरून असे सांगता येते की, केवळ मनोरंजन म्हणून पाहणा-यांचे प्रमाण अत्यल्प असले तरी मनोरंजनातून ज्ञान हे सध्या महत्वाचे आहे. शिक्षणाचे महत्त्व पटणा-यांचे व जाणीव जागृती झालेल्यांचे प्रमाण अधिक असून ही वातावरण निर्मितीच्या यशाची पावती आहे. व यावरच साक्षरता अभियानाचे यश

अवलंबून आहे. कलाजतथे कार्यक्रम प्रभावी व उठावदार झालेले असण्यामुळेच निरक्षरावर त्यांचा चांगला परिणाम झाला आहे.

प्र.11 मेळावे, कलाजतथा कार्यक्रमांमुळे शालेय कामकाजावर झालेला परिणाम.

वातावरण निर्मितीसाठी जे मेळावे, कलाजतथे कार्यक्रम घेण्यात आले. त्यांचे नियोजन, आयोजन शाळांकडेच होते व बरेच शिक्षिका त्यामध्ये सक्रीय सहभागी होते. त्यामुळे त्यांचा शालेय कामकाजावर कोणता परिणाम झाला याची माहिती पुढील कोष्टकावरून समजते.

कोष्टक क्रमांक 11

मेळावे कलाजतथा यामुळे शालेय कामकाजावर झालेला परिणाम.

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	शालेय कामाकडे दुर्लक्ष झाले.	09	08.60
2.	वर्गाकडे दुर्लक्ष झाले.	13	12.40
3.	काहीही परिणाम झाला नाही.	83	79.00
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, मेळावे कलाजतथे कार्यक्रम यामुळे शालेय कामकाजावर परिणाम झाला किंवा दुर्लक्ष झाले असे सांगणारे प्रतिसादक 8.60 टक्के आहे. वर्गाकडे दुर्लक्ष झाले असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 12.40 टक्के आहे. व काहीही परिणाम झाला नाही असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 79 टक्के आहे. म्हणजेच काहीही परिणाम झाला नाही असे सांगणा-यांचे प्रमाण अत्याधिक असून त्यांनी दोन्ही कामे नियोजनपूर्वक सांभाळली आहेत. तर असे म्हणता येईल की अध्यापनास अनुसरून तयार करावे लागणारे शैक्षणिक साधने, नियोजन, टाचण, सहली, विविध राष्ट्रीय सण, सहशालेय कार्यक्रम, क्रीडा,

सांस्कृतिक कार्यक्रम ही सर्व कामे शिवाय परीक्षा मूल्यमापनाची कामे, कार्यालयीन कामे सांभाळून मेळावे व कलाजत्थे कार्यक्रम यांनाही वेळ देण्यात आला आहे. किंवा महिला शिक्षिका म्हणून त्यांच्याकडे शालेय कामकाज कमी प्रमाणात दिले आहे. शालेय कामकाजाकडे दुर्लक्ष झाले असे म्हणणा-यांचे प्रमाण कमी असले तरी त्यांच्याकडे शालेय कामकाजाचे प्रमाण जास्त दिले गेले आहे किंवा शिक्षक संख्या कमी असल्याने त्यावर परिणाम झाला किंवा दुर्लक्ष झाले आहे.

प्र.12 वातावरण निर्मितीचा शाळांना झालेला फायदा.

साक्षरता अभियानासाठी जी वातावरण निर्मिती करण्यात आली त्यामुळे जाणीव जागृती झाली व लोकांना शिक्षणाचे महत्व पटले त्यामुळे शाळांना कोणता फायदा झाला हे जाणण्यासाठी प्रश्न क्र.12 ची योजना केली होती त्यासंबंधीची माहिती पुढील कोष्टकावरून समजते.

कोष्टक क्रमांक 12

वातावरण निर्मितीचा शाळेस कोणता फायदा झाला असे आपणास वाटते.

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	पट 1 उपस्थिती वाढली.	53	50.40
2.	गळती कमी झाली.	48	45.80
3.	काहीही फायदा झाला नाही.	04	03.80
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, वातावरण निर्मितीचा शाळांना जो फायदा झाला तसं यामध्ये मुलांची पट 1 उपस्थिती वाढली असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 50.40 टक्के आहे. मुलांची गळती कमी झाली असे म्हणणारे प्रतिसादक 45.80 टक्के आहेत. यावरून असे म्हणता येईल की, वातावरण निर्मिती प्रभावी झाली असून

पालक जागृत झाले आहेत व तैम्हड।यांना शिक्षणाचे महत्त्व पटले आहे. म्हणून शाळांमध्ये मुलांची पट 1 उपस्थिती वाढली असून तैम्हड।यांचे गळतीचे प्रमाण कमी झाले आहे. गळती कमी होणे म्हणजे जी मुले मध्येच शाळा सोडून जातात व त्यामुळे मुलांची पट 1 उपस्थिती घटते. म्हणजेच पट 1 उपस्थिती वाढली व गळती कमी झाली असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण अत्याधिक असून ही बाब शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीरणाच्या दृष्टीने प्रशंसनीय बाब आहे. काहीही फायदा झाला नाही असे सांगणारे प्रतिसादकाचे प्रमाण अत्यल्प असून तैम्हड।याठिकाणी वातावरण निर्मिती प्रभावी झाली नाही असे म्हणता येईल.

प्र.13 साक्षरता अभियान समितीकडून मिळालेल्या शैक्षणिक साहित्यासंबंधी.

राज्य प्रौढ शिक्षण संस्था यांच्या व्दारा निरक्षरांना साक्षर करण्याकरिता अक्षरधारा गीतांचे त्रिस्तरीय पुस्तके, आपले शिक्षण भाग 1, भाग 2 व भाग 3 ही पुस्तके मोफत उपलब्ध करून दिले गेले. याशिवायी पाटी, पेन्सिल, स्वयंसेवकांसाठी मार्गदर्शक पुस्तिका, गुंडाही फळा, खडू, हजेरी पुस्तिका पुरविले गेले. हे सर्व शैक्षणिक साहित्य वेळेवर उपलब्ध झाले का यासंबंधी माहिती मिळविण्यासाठी हा प्रश्न योजला होता त्यास खालील माहिती मिळाली.

कोष्टक क्रमांक 13

सर्व शैक्षणिक साहित्य वेळेवर उपलब्ध झाले का.

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	साहित्य वेळेवर उपलब्ध झाले	100	95.25
2.	साहित्य वेळेवर उपलब्ध झाले नाही.	05	04.75
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, साक्षरता अभियान समितीकडून शैक्षणिक साहित्य वेळेवर उपलब्ध झाले म्हणणारे प्रतिसादक 95.25 टक्के आहेत. हे प्रमाण अत्याधिक असून चांगले आहे. वेळेवर साहित्य उपलब्ध झाले नाही म्हणणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण 4.75 टक्के असून ते प्रमाण अत्यल्प आहे.

वरील विवेचनावरून असे म्हणता येते की, सर्व शाळांमध्ये शैक्षणिक साहित्य वेळेवर मिळाले आहे व ते निरक्षरांनाही दिले गेले आहे ही एक प्रशंसनीय बाब आहे. शैक्षणिक साहित्याशिवाय कोणतेही पुढील पाजुल उचलताच आले नसते. यावरून असे म्हणता येते की, जास्तीत जास्त सोयी उपलब्ध करून द्यायला शासनाने केला आहे.

ज्यांना शैक्षणिक साहित्य वेळेवर उपलब्ध झाले नाही तैम्हड |याचे कारण काही शाळा वाड्या वस्त्यांवर भरत असून तैम्हड |या दूर अंतरावर असल्याने, वाहन नसल्याने किंवा साहित्य मागणी चुकीची झाल्याने आणून देणारे नसल्याने अशा किरकोळ कारणांमुळे 4.75 टक्के लोकांना शैक्षणिक साहित्य वेळेवर उपलब्ध झाले नसावे.

प्र. 14. उपलब्ध झालेल्या शैक्षणिक साहित्याचे प्रमाण.

साक्षरता अभियान समितीकडून सर्व शैक्षणिक साहित्य जरी वेळेवर उपलब्ध झाले तरी ते किती प्रमाणात उपलब्ध झाले. आवडयकतेपेक्षा कमी साहित्य मिळाल्यास अडचणी निर्माण होतात. व त्याचा परिणाम साक्षरता अभियानाच्या अस्तित्तेवर होउ शकतो. म्हणून आपण याची माहिती पुढील कोष्टकावरून मिळवू.

कोष्टक क्रमांक 14

उपलब्ध शैक्षणिक साहित्य किती प्रमाणात उपलब्ध झाले ?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	मुबलक प्रमाणात उपलब्ध झाले.	19	18.20
2.	पुरेशा प्रमाणात उपलब्ध झाले.	73	69.45
3.	अपु-या प्रमाणात उपलब्ध झाले.	13	12.35
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, शैक्षणिक साहित्य मुबलक प्रमाणात उपलब्ध झाले असे सांगणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण 18.20 टक्के आहे. पुरेशा प्रमाणात उपलब्ध झाले असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 69.45 टक्के आहे. म्हणजेच शैक्षणिक साहित्य वेळेवर व पुरेशा प्रमाणात म्हणजेच आवश्यक त्म्हड।या प्रमाणात मिळाले असे सांगणा-यांचे प्रमाण अत्याधिक आहे. घर, समाज, मंदिर येथे वर्ग घेणा-यांना गुंडाळी फळे देण्यात आले होते. निरक्षरांची नियमित हजेरी भरण्याकरिता हजेरी पुस्तके देण्यात आली होती. अपु-या प्रमाणात मिळाले असे सांगणा-यांचे प्रमाण अत्यल्प आहे.

साक्षरता अभियानात साक्षरता अभियान समितीकडून सर्व साहित्य वेळेवर व आवश्यक त्या प्रमाणात मिळाले आहे असे मुलाखतीवरून समजते व निरीक्षणावरून त्याचा प्रत्यय आला. प्रत्येक प्रौढाकडे पाटी, पेन्सिल व साक्षरता अभियान समितीने ठरवून दिलेल्या अभ्यासक माची पुस्तके होती. तसेच काही ठिकाणी निरक्षरांची हजेरी पुस्तके कमी प्रमाणात मिळालेली आढळली. तरी सुध्दा सदर ठिकाणी दुसरी स्वतंत्र उपस्थितीसाठी ठेवण्यात आली होती.

प्र.15 शिक्षिकांकडे दिलेल्या वर्गाचे नियंत्रण.

साक्षरता अभियानातील प्रौढ निरक्षरांचे सर्वेक्षण वातावरण निर्मिती, शै.साहित्य वाटप, प्रत्यक्ष वर्ग चालविणे, वर्गावर नियंत्रण, देखरेख, मार्गदर्शन अशी विविध कामे शिक्षिकांकडे ही दिलेली असून साधारण किती प्रौढ वर्गाचे नियंत्रण देण्यात आले होते हे जाणून घेणे आवश्यक आहे. यासंबंधी माहिती पुढील कोष्टकावरून समजते.

कोष्टक क्रमांक 15

आपणाकडे किती प्रौढ वर्गाचे नियंत्रण दिले आहे ?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	एका प्रौढ वर्गाचे नियंत्रण दिले आहे.	21	20.00
2.	दोन प्रौढ वर्गाचे नियंत्रण दिले आहे.	52	49.48
3.	तीन प्रौढ वर्गाचे नियंत्रण दिले आहे.	20	19.10
4.	तीन पेक्षा जास्त वर्गाचे नियंत्रण दिले आहे.	12	11.42
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, एका प्रौढ वर्गाचे नियंत्रण दिलेल्या प्रतिसादकाचे प्रमाण 20 टक्के आहे, दोन प्रौढ वर्गाचे नियंत्रण दिले असे सांगणा-या प्रति सादकांचे प्रमाण 49.48 टक्के इतके आहे. तीन प्रौढ वर्गाचे नियंत्रण दिले असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 19.10 टक्के आहे. व तीन पेक्षा जास्त वर्गाचे नियंत्रण दिले असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 12.42 टक्के असून अत्यल्प आहे. यावरून असे दिसून येते की दोन प्रौढ वर्गाचे नियंत्रण करणारे प्रतिसादाक संख्या 50 टक्के आहे. एक अथवा तीन पेक्षा अधिक चे प्रमाण अत्याल्प आहे.

प्र. 16. साक्षरता वर्गाचे ठिकाण.

साक्षरता वर्ग चालविण्यासाठी ठिकाणाची निवड करताना निरक्षरांना सोयीचे होईल अशाच सीळांची निवड करण्यात आली. त्यामुळे ते नियमित वर्गात उपस्थित राहू शकतील ही एक आशा होती. याशिवाय ग्रामीण भागात महिला निरक्षरांना घरापासून

लांब पाठविले जात नाही किंवा प्रतिष्ठीत घरच्या महिला घराबाहेर लवकर पडत नाहीत. अशासाठी लैड ह्यांच्या घरीच वर्ग भरविले जात असत असे अनेक प्रकार स्थळ / जागा निवडताना अनुभवास आले यासाठी साक्षरता वर्गासाठी प्रतिसादकांनी स्थळाची निवड कशी व कोठे केली हे जाणून घेण्यासाठी या प्रश्नाची योजना केली होती ती को.क.16 मध्ये मांडली आहे.

कोष्टक क्रमांक 16

साक्षरता वर्ग कोठे भरतात ?

अ.क.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	शाळा.	04	03.80
2.	घर.	90	85.73
3.	समाज मंदिर.	11	10.47
4.	पार.	00	00.00
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, साक्षरता वर्गासाठी शाळेची निवड करणारे प्रतिसादक 3.80 टक्के आहेत. तर घरात वर्ग घेणा-यांचे प्रमाण 85.73 टक्के आहे. समाज मंदिरात 10.47 टक्के प्रतिसादक वर्ग घेतात तर पारावर वर्ग घेणा-यांचे प्रमाण 0 टक्के आहे.

वरील विवेचनावरून असे म्हणता येते की, शाळेत सुविधा असल्याने 3.80 टक्के प्रतिसादक वर्ग घेत असून लैड ह्यांचे प्रमाण कमी आहे. घर हे निरक्षरांना येण्याजाण्यास सोईचे, सुरक्षित वाटत असल्याने जास्तीत जास्त प्रतिसादक घरी वर्ग घेतात. काही वर्ग शिक्षिकांच्या घरी चालविले जातात. समाज मंदिरात वर्ग घेणा-यांचे प्रमाण कमी आहे.

प्र.17 साक्षरता वर्गासाठी मिळालेल्या सुविधा.

साक्षरता वर्ग चालविण्यासाठी ठिकाणाची / जागेची निवड केल्यानंतर त्यासाठी आवश्यक भैतिक सुविधा पुरेशा प्रमाणात मिळणे आवश्यक आहे. जर वर्ग संध्याकाळी भरत असेल व वीजेची सुविधा नसेल तर त्या ठिकाणाचा उपयोग होणार नाही व वर्ग ही चालणार नाही. म्हणून पुरेशा प्रमाणात सुविधा मिळणे आवश्यक आहे. तर कोणत्या सुविधा मिळाल्या याची माहिती घेण्यासाठी प्र.क.17 योजला होता त्याचे विश्लेषण पुढील कोष्टकात केलेले आहे.

कोष्टक क्रमांक 17

साक्षरता वर्गासाठी कोणत्या सुविधा मिळाल्या ?

अ.क.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	जागेची सुविधा मिळाली.	53	50.45
2.	वीज पुरवठा होता.	24	22.85
3.	पाणी पुरवठा होता.	06	05.80
4.	यापैकी काही नाही.	22	29.90
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे सांगता येते की, साक्षरता वर्गासाठी जागेची सुविधा मिळाली असे सांगणारे प्रतिसादक 50.45 टक्के इतके आहे. वीजेची सुविधा उपलब्ध झाली असे म्हणणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण 22.85 टक्के आहे. पाण्याची सोय पुरेशा प्रमाणात मिळणा-यांचे प्रमाण 5.80 टक्के आहे व यापैकी कोणतीही सुविधा मिळाली नाही असे सांगणा-यांचे प्रमाण 20.90 टक्के इतके आहे.

वरील विवेचनावरून असे म्हणता येते की, साक्षरता वर्गासाठी जागेची सुविधा मिळणा-यांचे प्रमाण अधिक आहे व वीजेची सुविधा उपलब्ध होणा-याचे प्रमाण कमी असून त्याची तात्पुरती सोय करण्यात आली होती. पाण्याची सोय झालेल्यांचे

प्रमाण अत्यल्प आहे. व या पैकी कोणतीही सुविधा मिळाली नाही असे सांगणा-यांचे प्रमाण अल्प आहे.

प्र.18. सुविधांच्या अडचणी सोडविणे.

साक्षरता वर्गासाठी आवश्यक सोयी, सुविधा ही सर्वसामान्य बाब आहे. त्यामुळे एक आगळे वेगळे वातावरण तयार होतुन प्रौढांनाही शिकण्यास आनंद वाटतो. म्हणून या अडचणी कशा सोडविल्या ते जाणून घेणे आवश्यक वाटल्याने प्र.क.18 ची योजना केलेली होती. त्याबाबत प्रतिसादकांनी दिलेला प्रतिसाद कोष्टक क.18 मध्ये मांडलेले आहे.

कोष्टक क्रमांक 18

सुविधा विषयी अडचणी कशा सोडविल्या.

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	सरपंचाकडून.	21	20.20
2.	प्रतिष्ठीत मंडळीकडून.	48	45.80
3.	शाळेकडून.	16	15.90
4.	कोणाकडून नाही.	20	19.10
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, साक्षरता वर्गासाठी आवश्यक सुविधा विषयी आलेल्या अडचणी गावच्या सरपंचाकडून सोडविणा-यांचे प्रमाण 20.20 टक्के आहे. गावातील प्रतिष्ठीत मंडळीकडून सोडविण-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 45.80 टक्के असून अधिक आहे. कारण गावकरी गावातील प्रतिष्ठीत मंडळीच्या म्हणण्यास मान देतात व ऐकतात ही चांगली बाब आहे. कारण अशा अडचणी सोडविण्याचे दुसरे साधन नाही. शाळेकडून अडचणी सोडविल्या असे सांगणारे 15.90 टक्के असून कमी

आहे. शाळांनाच काही ठिकाणी अजूनही जागेची व विजेची अडचण आहे. कोणाकडूनही अडचणी सोडविण्यात आल्या नाहीत असे म्हणणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण कमी असून उत्तर सोलापूर तालुक्यातील काही भाग हा शहरात मोडतो. त्याला हद्द वाढ म्हणतात. आणि शहरात थोड्या फार सोयी, सुविधा असतात. त्यामुळे त्यांना सोयी, सुविधा सहज उपलब्ध झाल्या आहेत.

प्र.19. साक्षरता वर्गाची वेळ.

साक्षरता वर्गाची वेळ ठरविताना निरक्षरांच्या सोयीची वेळ निवडणे फार महत्वाचे असते. निरक्षरता हीच मुळात अज्ञान, अंधश्रध्दा व अर्थिक दुर्बलतेमुळे आलेली आहे. उदरनिर्वाहासाठी हे निरक्षर दिवसभर बाहेर जातात तैम्हड।यामुळे तैम्हड।यांना शिक्षणाचे महत्त्व पटवून देऊन नियमित वेळेवर उपस्थित ठेवणे कठीण काम आहे. जेव्हा तैम्हड।यांना तैम्हड।यांच्या सोयीच्या वेळेत वर्ग घेणार असे सांगण्यात आले तेव्हा वर्गात उपस्थित राहण्यास तयार झाले.

कोष्टक क्रमांक 19

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	सकाळ	02	01.90
2.	दुपार.	06	05.75
3.	संध्याकाळ.	82	78.00
4.	अनिश्चित.	15	14.35
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे म्हणता येईल की, केवळ 1.90 टक्के प्रतिसादक सकाळी वर्ग घेतात. म्हणजेच सकाळच्या वेळी स्त्रियांना घरची कामे असतात हे कारण असू शकेल. दुपारी वर्ग घेणारे प्रतिसादक 5.75 टक्के असून हे प्रमाणही अत्यल्प आहे

कारण सकाळी घरकाम करून निरक्षर हे दिवसभर कामासाठी जातात. हे कारण असू शकेल. संध्याकाळी वर्ग घेणारे प्रतिसादक 78 टक्के आहेत हे प्रमाण अधिक असून निरक्षर काम करून संध्याकाळी घरी येतात व शिक्षिकांनाही शाळा सुटल्यानंतर वेळ मिळतो. अनिश्चित म्हणजे जमेल तसे निरक्षरांच्या सोयीने वर्ग घेणारे प्रतिसादक 14.35 टक्के आहेत. हे प्रमाण कमी आहे.

प. 20 साक्षरता वर्गांना शिक्षिकांच्या भेटीचे प्रमाण.

साक्षरता वर्गांचे नियंत्रण, देखरेख याचे काम शिक्षिकांवर सोपविले असून त्या-त्या गावातील वर्ग नियंत्रणास दिले असून आठवड्यातून किमान दान भेटी देणे आवश्यक केले आहे. त्यानुसार त्यांच्या भेटीचे प्रमाण पुढील कोष्टकाद्वारे पाहू.

कोष्टक क्रमांक 20

साक्षरता वर्गांना आठवड्यातून किती भेटी देता ?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	एकदा.	36	34.28
2.	दोनदा.	37	35.27
3.	तीनदा.	13	12.35
4.	जमेल तसे.	19	18.20
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, साक्षरता वर्गांना आठवड्यातून एकदा भेट देणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 34.28 टक्के आहे. दोनदा भेट देणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 35.17 टक्के आहे. तीनदा भेट देणारे प्रतिसादक 12.35 टक्के आहेत व जमेल तसे भेट देणारे प्रतिसादक 18.20 टक्के आहेत.

वरील विवेचनावरून असे म्हणता येईल की एकदा व दोनदा भेटी देणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण ठीक आहे. परंतु साधारणपणे आठवड्यातून दोनदा भेटी देणे आवश्यक आहे. तीनदा भेटी देणारे कमी प्रमाण असले तरी महिला शिक्षिका असून ही स्वतःची कामे सांभाळीत तीन भेटी देतात ही चांगली बाब आहे. व वर्गांना नेहमी भेट दिल्याने व निरक्षरांची विचारपूस केल्याने देखील तैम्हड |यांना प्रोत्साहन व प्रेरणा मिळते व ते आवर्जून वर्गात येतात व मन लावून शिकतात. जमेल तसे भेट देणा-याचे प्रमाण कमी असून भेटींचे नियोजन आवश्यक आहे. तर वर्गावर देखरेख व नियंत्रण व्यावस्थित ठेवता येते.

प्र.21. प्रौढ वर्गांना शालेय वेळಾವ्यतिरिक्त दिला जाणारा वेळ.

प्रौढ वर्गांना भेटी, नियंत्रण, देखरेख किंवा अडचणी समजून तैम्हड |या सोडविणे ही जी कामे केली जातात ती शाळेच्या वेळात केली जातात किंवा शाळेच्या वेळा व्यतिरिक्त केली जातात याची माहिती पुढील कोष्टकावरून समजते.

कोष्टक क्रमांक 21

प्रौढ वर्गांना शालेय वेळा व्यतिरिक्त वेळ दिला जातो काय ?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	होय.	96	91.42
2.	नाही.	09	08.58
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, प्रौढ वर्गांना शालेय वेळा व्यतिरिक्त वेळ दिला जातो असे सांगणारे प्रतिसाद 91.42 टक्के असून अत्याधिक आहेत. शाळेची वेळ संपल्यानंतर प्रौढ वर्ग सुरू होत असून त्यांना शाळेच्या वेळाव्यतिरिक्त वेळ देणे आवश्यक आहे. ते काम शिक्षिका उत्सफूर्तपणे करत असून ही प्रशंसनीय बाब आहे.

तसेच शालेय व्यतिरिक्त वेळ दिला जात नाही असे सांगणारे प्रतिसादक 8.58 टक्के असून अत्यल्प प्रमाण आहे.

प्र.22. शालेय वेळा व्यतिरिक्त प्रौढ वर्गांना वेळ दिल्याने येणा-या अडचणी.

साक्षरता वर्गांना शालेय वेळा व्यतिरिक्त वेळ दिल्याने शिक्षिकांना घरी जाण्यास किंवा इतर काही अडचणी येऊ शकतात त्सेम्ड।या कोणत्या हे पुढील कोष्टकाद्वारे पाहू.

कोष्टक क्रमांक 22

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	घरगुती कामाला वेळ मिळत नाही.	32	30.48
2.	अध्यापनाची तयारी करता येत नाही.	03	02.85
3.	विद्यार्थ्यांसाठी जादा वेळ देता येत नाही.	17	16.19
4.	रात्री उशिरापर्यंत बाहेर राहता येत नाही.	44	41.90
5.	कोणतीही अडचण आली नाही.	09	08.58
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, शालेय वेळे व्यतिरिक्त वेळ दिल्याने घरगुती कामाला वेळ मिळत नाही असे सांगणारे प्रतिसादक 30.48 टक्के आहेत. व रात्री उशिरापर्यंत बाहेर राहता येत नाही असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 41.90 टक्के इतके आहे. म्हणजे या दोन्ही अडचणी सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण अधिक आहे. अध्यापनाची तयारी करता येत नाही व विद्यार्थ्यांसाठी जादा वेळ देता येत नाही असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 2.85 टक्के आहे. काही शिक्षिका उद्योगाच्या अध्यापनाची तयारी किंवा नियोजन करित असतात त्सेम्ड।यासाठी त्सेम्ड।यांना वेळ मिळत नाही असे त्सेम्ड।यांचे म्हणणे आहे. व काही

शिक्षिका हुशार व अभ्यासात कच्च्या विद्यार्थ्यांचा अभ्यास शालेय वेळा व्यतिरिक्त घेतात. प्रौढ वर्गांना वेळ दिल्यामुळे या गोष्टींना वेळ मिळत नाही असे त्रैभुज्यांचे म्हणणे आहे. कोणतीही अडचण आली नाही असे म्हणणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 8.58 टक्के असून अत्यल्प आहे. आणि त्रैभुज्यांनी शालेय वेळा व्यतिरिक्त वेळ दिलेला नाही हे कोष्टक क्रमांक 21 वरून स्पष्ट झाले आहे.

प्र.23. साक्षरता अभियानाला वेळ दिल्यामुळे शिक्षिकांच्या स्वतःच्या वर्गावर झालेला परिणाम.

साक्षरता अभियानातील निरक्षर प्रौढांचे सर्वेक्षण, वातावरण निर्मितीचे विविध उपक्रम त्रैभुज्यामध्ये कलाजत्थे, मेळावे, सभा, संमेलने, स्पर्धा, दिंड्या असे विविध उपक्रमांचे कामकाज तसेच परीक्षण, वर्ग नियंत्रण, मार्गदर्शन ही सुध्दा कामे प्राथमिक शिक्षकावर सोपविल्यामुळे त्रैभुज्यांच्या स्वतःच्या वर्गावर कोणता प्रतिकूल परिणाम झाला आहे का ? हे जाणून घेऊ पुढील कोष्टकाद्वारे.

कोष्टक क्रमांक 23

साक्षरता अभियानाला शालेय वेळात वेळ दिल्यामुळे आपल्या वर्गावर प्रतिकूल परिणाम झाला का ?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	होय.	31	29.52
2.	नाही.	71	67.63
3.	काहीही उत्तर दिले नाही.	03	02.85
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, साक्षरता अभियानाला शालेय वेळात वेळ दिल्यामुळे स्वतःच्या मुलांच्या वर्गावर प्रतिकूल परिणाम झाला असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 29.52 टक्के इतके असून ते प्रमाण कमी आहे. व शालेय वेळात वेळ दिल्यामुळे वर्गावर प्रतिकूल परिणाम झाला नाही असे सांगणारे प्रतिसादक 67.63 टक्के असून तैम्हड।यांचे प्रमाण अधिक आहे. म्हणजेच स्वतःचा वर्ग सांभाळून तैम्हड।यांनी हे काम यशस्विरित्या पार पाडले आहे असे म्हणता येईल. काहीही उत्तर न देणा-याचे प्रमाण 2.85 टक्के इतके असून अत्यल्प आहे.

प्र.24. शालेय वर्गावरील प्रतिकूल परिणामांचे स्वरूप

शालेय वेळात वेत दिल्यामुळे शिक्षिकांच्या स्वतःच्या शालेय वर्गावर प्रतिकूल परिणाम झाला असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 29.52 टक्के असून कोणता परिणाम झाला तैम्हड।याचे स्वरूप जाणून घेणे आवश्यक वाटल्याने प्रस्तुत प्रश्नाची योजना केली होती. वर्गावरील प्रतिकूल परिणामाचे स्वरूप पुढील कोष्टकावरून समजते.

कोष्टक क्रमांक 24

शालेय वर्गावर प्रतिकूल कोणता परिणाम झाला असे आपणास वाटते.

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	विद्यार्थ्यांची अनियमित उपस्थिती	10	32.25
2.	वर्गाकडे दुर्लक्ष झाले.	05	16.13
3.	अभ्यासक्रम अपूर्ण राहिला.	16	51.62
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, शालेय वेळात वेळ दिल्यामुळे विद्यार्थ्यांची अनियमित उपस्थिती झाली असे सांगणारे प्रतिसादक 32.25 टक्के आहे. वर्गाकडे दुर्लक्ष झाले असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 16.13 टक्के असून कमी आहे. व

अभ्यासक्रम अपूर्ण राहिला असे सांगणा—या प्रतिसादकांचे प्रमाण 51.62 टक्के इतके असून ते अधिक आहे. आणि ही दुर्लक्ष करण्यासारखी बाब नसून यावर उपाय योजना करणे आवश्यक आहे.

प्र.25. वर्गावर होणा—या परिणामांवर केलेली उपाययोजना.

साक्षरता अभियानाला शालेय वेळात वेळ दिल्यामुळे शिक्षिकांच्या वर्गावर प्रतिकूल परिणाम झाला असे सांगणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण 29.52 टक्के असून तैम्हड |यापैकी विद्यार्थ्यांची अनिधीमत उपस्थिती, वर्गाकडे दुर्लक्ष व अभ्यासक्रम अपूर्ण राहिला असे तैम्हड |यांचे म्हणणे असून ही चिंताजनक बाब आहे. तैम्हड |यावर उपाय योजना करणे आवश्यक आहे. तर तैम्हड |यावर कोणती उपाययोजना केली यासंबंधी माहिती पुढील कोष्टकावरून जाणून घेउ.

कोष्टक क्रमांक 25

त्यासाठी कोणती उपाय योजना केली ?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	ज्यादा तास घेतले.	13	41.93
2.	सहकारी शिक्षकावर जबाबदारी सोपविली	07	22.59
3.	ज्यादा स्वाध्याय दिले.	11	35.48
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, साक्षरता वर्गावर प्रतिकूल परिणाम झाला असून तैम्हड |यावरील उपाय योजना मध्ये ज्यादा तास घेतले असे सांगणारे प्रतिसादक 41.93 टक्के आहे. सहकारी शिक्षकावर जबाबदारी सोपविली असे सांगणा—या प्रतिसादकांचे प्रमाण 22.59 टक्के आहे. तसेच ज्यादा स्वाध्याय दिले असे सांगणारे 35.48 टक्के प्रतिसादक आहेत.

वरील विवेचनावरून असे म्हणता येईल की, ज्यादा तास घेतले व ज्यादा स्वाध्याय दिले असे म्हणणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण अधिक असून उपाय योजना करून झालेला परिणामाचे प्रमाण कमी करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. तसेच सहकारी शिक्षकावर जबाबदारी सोपविली असे सांगणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण कमी असून तात्पुरता उपाय केलेला आहे.

प्र.26. प्रौढ वर्ग भेटीत पाहिल्या जाणा-या बाबी.

साक्षरता अभियानाच्या वर्ग नियंत्रण व देखरेखीचे काम प्राथमिक शिक्षकांना दिले गेले असून साधारणपणे किमान दोन वर्ग नियंत्रणासाठी देण्यात आले आहे. व आठवड्यातून प्रत्येकी दोन भेटी अपेक्षित आहेत. या वर्ग भेटीच्या वेळी शिक्षिका कोणकोणत्या बाबींचे निरीक्षण किंवा पहाणी करतात यासंबंधी माहिती घेण्यासाठी हा प्रश्न योजला होता ~~तै~~ त्याची मांडणी कोष्टक क.26 मध्ये केलेली आहे.

कोष्टक कमांक 26 अ.

निरक्षरांच्या उपस्थिती बाबत पाहणी करणे.

अ.क.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	निरक्षरांची उपस्थिती पाहिली जाते.	55	52.39
2.	निरक्षरांची उपस्थिती पाहिली जात नाही.	50	47.61
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, निरक्षरांची उपस्थिती पाहणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 52.69 टक्के असून अधिक आहे व उपस्थिती पाहणे गरजेचे आहे. यावरून ~~तै~~ त्यांना शिक्षणचे महत्त्व पटले आहे किंवा नाही हे समजने तसेच निरक्षरांची उपस्थिती पाहिली जात नाही असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 47.

61 टक्के असून साधारण आहे. परंतु तैम्ड त्यांनी सुध्दा उपस्थितीची पाहणी करणे आवश्यक आहे. व अनुपस्थितीची कारणे समजून घेऊन तैम्ड त्या सोडविणे आवश्यक आहे.

कोष्टक क्रमांक 26 ब.

नवसाक्षरांचे वाचन, लेखन, अंकज्ञान याची पडताळणी.

अ. क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	वाचन, लेखन, अंकज्ञान याची पडताळणी केली जाते.	55	52.39
2.	वाचन, लेखन, अंकज्ञान याची पडताळणी केली जात नाही	55	52.39
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, नवसाक्षरांचे वाचन, लेखन, अंकज्ञान याची पडताळणी करणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण 52.39 टक्के असून अधिक आहे. तसेच वाचन, लेखन, अंकज्ञान यांची पाहणी व पडताळणी केली जात नाही असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 47.61 टक्के असून कमी आहे. परंतु केवळ नाव व सही पुरते मर्यादित नसून नवसाक्षरांना वाचन, लेखन, अंकज्ञान येणे हे एक साक्षरता अभियानाचे उद्दीष्ट आहे. तैम्ड।यामुळे तैम्ड।याची पाहणी व पडताळणी करणे आवश्यक आहे.

कोष्टक क्रमांक 26 क.

नवसाक्षरांचे सामान्यज्ञान पाहणे.

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	नवसाक्षरांचे सामान्यज्ञान पाहिले जाते.	20	19.05
2.	नवसाक्षरांचे सामान्यज्ञान पाहिले जात नाही.	85	80.95
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, नवसाक्षरांचे सामान्यज्ञान पाहिले जाते असे म्हणणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 19.05 टक्के असून अत्यल्प आहे व ही बाब दर्लक्ष करण्यासारखी नाही. केवळ नाव, सही किंवा लेखन वाचन, अंकज्ञान एवढेच मर्यादीत उद्दीष्ट नसून त्यांना सर्वसामान्य बाबी माहिती होणे आवश्यक आहे. हेही एक उद्दीष्ट आहे. आजच्या युगात ही आवश्यक व महत्वाची बाब आहे. कारण सामान्यज्ञान न पाहणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 80.95 टक्के असून ती अत्याधिक आहे.

कोष्टक क्रमांक 26 ड.

नवसाक्षरांच्या अडचणी समजून घेणे.

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	नवसाक्षरांच्या अडचणी समजून घेतल्या जातात.	54	51.43
2.	नवसाक्षरांच्या अडचणी समजून घेतल्या जात नाहीत.	51	48.57
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, नवसाक्षरांच्या अडचणी समजून घेणा-यांचे प्रमाण 51.43 टक्के असून अधिक आहे. व अडचणी समजून न घेणा-या

प्रतिसादकांचे प्रमाण 48.57 टक्के असून कमी असले तरी निरक्षरांच्या अडचणी समजून घेऊन शक्य झाल्यास सोडविणे आवश्यक आहे.

साक्षरता वर्गाच्या गेलीच्या गेली उपरोक्त अ,ब,क,ड चारही बाबी पाहणी करणे आवश्यक आहे. चारही बाबीची पाहणी करतो असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 14.29 टक्के इतके असून आत्यल्प आहे.

प्र.27. स्वयंसेवकांच्या प्रशिक्षणात शिक्षिकांची भूमिका.

स्वयंसेवकांना जे प्रशिक्षण दिले गेले त्यामध्ये शिक्षिकांची नेमकी भूमिका जाणून घेण्याच्या उद्देशाने या प्रश्नाची योजना केली होती. यामध्ये तीन पर्याय दिले होते प्रतिसादाची मांडणी पुढील प्रमाणे.

कोष्टक क्रमांक 27.

स्वयंसेवकांच्या प्रशिक्षणात शिक्षिकांची भूमिका.

अ.क्र. प्रमाण	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा
1.	तज्ञ मार्गदर्शक.	20	19.05
2.	साधन व्यक्ती.	35	33.33
3.	मास्टर ट्रेनर.	15	14.29
4.	कोणतीही नाही.	35	33.33
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, स्वयंसेवकांच्या प्रशिक्षणात तज्ञमार्गदर्शक म्हणून काम करणारे 19.05 टक्के असून कमी आहे. साधन व्यक्ती म्हणून काम करणारे 33.33 टक्के असून साधारण आहे. व मास्टर ट्रेनर्स म्हणून काम पाहणारे 14.29 टक्के असून कमी आहे. व यापैकी कोणतीही भूमिका न करणारे 33.33 टक्के असून साधारण आहे.

यापैकी केवळ मदवीषर शिक्षकांना गारटर ट्रेनर म्हणून नेमण्यात आले आहे ते प्रमाण अत्यल्प आहे.

प्र.28. प्रशिक्षणात भोजनाची सोय.

प्रशिक्षण कालावधीत प्रशिक्षण हे सकाळी 9 ते संध्याकाळी 5.30 वाजेपर्यंत असल्याने प्रशिक्षणार्थीना भोजनाची सोय प्रशिक्षण सळिावर करण्यात आली होती का असा प्रश्न विचारण्यात आला होता तर तैम्ड |यासंबंधीची प्रतिसादकांची मते पाहूया.

कोष्टक क्रमांक 28.

प्रशिक्षणात भोजनाची व्यवस्था होती काय ?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	भोजनाची व्यवस्था होती.	48	45.72
2.	भोजनाची व्यवस्था नव्हती.	39	37.14
3.	प्रतिसाद नाही.	18	17.14
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून प्रशिक्षण सळिावर भोजनाची सोय होती म्हणणारे प्रतिसादक 45.72 टक्के आहेत तर सोय केलेली नव्हती म्हणणारे प्रतिसादक 37.14 टक्के आहेत. जेवणाची सोय होती किंवा नव्हती यासंबंधी 17.14 टक्के प्रतिसादकांनी कोणत्याही प्रकारचे उत्तर दिलेले नाही.

प्र.29. निरक्षरांची नियमित उपरिथती.

निरक्षरांच्या सोयीचे रथळ, वेळ निवडल्यानंतर तैम्ड |यांची वर्गास नियमित उपरिथती असणे आवड्यक आहे. तरी तैम्ड |यांच्या नियमित उपरिथती संबंधीची माहिती घेण्यासाठी या प्रदनाची योजना केली होती.

कोष्टक क्रमांक 29.

निरक्षर वर्गास नियमित उपस्थित राहतात काय ?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	नियमित उपस्थित राहतात.	54	51.43
2.	नियमित उपस्थित राहत नाहीत.	59	48.57
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, निरक्षर नियमित वर्गास उपस्थित राहतात असे म्हणणारे प्रतिसादक 51.43 टक्के असून निम्मे आहे. यावरून असे म्हणता येईल की, अजूनही निरक्षरांना शिक्षणाचे महत्त्व पटलेले नाही. नियमित उपस्थित न राहणा—यांचे प्रमाण 48.57 टक्के असून ही बाब असमाधानकारक आहे.

प्र.30. अनियमित उपस्थितीची कारणे.

निरक्षर प्रौढांची अनियमित उपस्थितीची कारणे जाणून घेण्यासाठी या प्रश्नाची योजना केली होती जे निरक्षर वर्गास उपस्थित राहत नाहीत तैम्हड।याची कारणे जाणून घेवुन शक्य झाल्यास सोडविणे आवश्यक आहे.

प्रौढांच्या अनियमित उपस्थितीची कारणे पुढील प्रमाणे सांगण्यात आली.

1. रोजगार— हे कारण सांगणा—या प्रतिसादकांचे प्रमाण 73.33 टक्के आहे. उदरनिर्वाहासाठी रोजगारी करण्यास जातात. सकाळी घरकाम तैम्हड।यामुळे वर्गात नियमित उपस्थित राहत नाहीत.
2. चुसतोडी— 20 टक्के प्रतिसादकांनी हे कारण सांगितले.

3. गोषा पध्दत — हे कारण सांगणा—या प्रतिसादकांचे प्रमाण 23.80 टक्के असून अजूनही समाजातील लोकांची विचारसरणी बदललेली नाही. काही प्रतिष्ठीत घरातील महिलांना बाहेर सोडले जात नाही. रूढी,परंपरावादी विचारसरणी असल्याने महिलांना गोषा पध्दतीनुसार रहावे लागते. व वर्गात शिकण्यास येता येत नाही.
4. शिक्षणबद्दल उदासिनता — 32.38 टक्के प्रतिसादकांनी हे कारण सांगितले असून अजूनही शिक्षणाबद्दल म्हणावी तेवढी जाणीव जागृती झालेली नाही. आता या वयात शिकून काय करायचे ? नोकरी मिळणार आहे का ? वगैरे प्रश्न विचारले जातात.

प्र.31. निरक्षरांच्या नियमित उपस्थितीसाठी केलेले प्रयत्न.

निरक्षर प्रौढांच्या नियमित उपस्थितीसाठी काही प्रयत्न केलेत का ? हे जाणून घेण्यासाठी सदर प्रश्न विचारला असता खलील प्रमाणे प्रयत्न केल्याचे सांगण्यात आले.

1. निरक्षरांच्या घरोघरी जाऊन तेथे त्यांना वर्गास घेण्यास उद्दुक्त केले असे सांगणा—या प्रतिसादकांचे प्रमाण 68.57 टक्के असून हा चांगला प्रयत्न आहे.
2. ग्रामीण भागात अजूनही प्रतिष्ठीत मंडळीस मानतात व ते सांगतील तसे केले जाते. म्हणून त्यांच्या सहकार्याने निरक्षरांना वर्गात घेण्यास उद्दुक्त असे सांगणा—या प्रतिसादकांचे प्रमाण 20 टक्के असून कमी आहे.
3. अज्ञानामुळे तेथे त्यांच्यावर नकळत कसा अन्याय होतो हे सांगून शिक्षणाचे महत्व पटवून दिले असे सांगणा—या प्रतिसादकांचे प्रमाण 51.42 टक्के आहे. इतर प्रयत्न —
4. साक्षरता वर्गात कौटुंबिक वातावरण तयार केले. तेथे त्यांना वर्गात घेण्यास संकोच वाटेनासा झाला.

5. आरोग्यविषयक, स्वच्छता, परिसरासंबंधी माहिती त्रैभुज्यांना सांगितली.
6. गाणी, गोष्टी, ओव्या, नकला, कथाकथन याद्वारे मनोरंजनातून त्रैभुज्यांच्यावर होणारे अन्याय त्रैभुज्यांना सांगितले.
7. रांगोळी, चित्रकला, खेळ अशा विविध स्पर्धा घेऊन वक्षीसे देण्यात आली त्रैभुज्यांमूले प्रौढांचा आत्मविश्वास वाढला.
8. अर्थिक समस्या सोडविण्याचा प्रयत्नही थोडाफार केला. शिवण क्लास, मिरची कांडप, पापड उद्दोग व इतर काही सदरनिर्वाहाची छोटी-मोठी कामे यांची माहिती देण्यात आली.
9. 'अक्षर गणेश, साक्षर गणेश' अक्षर दिपावली भेटकार्ड स्पर्धा व बक्षीस योजना राबविण्यात आली.
10. नवसाक्षरांचा गावातील प्रतिष्ठीत मंडळीकडून करून त्रैभुज्यांचे कौतुक करण्यात आले.

प्र. 32. निरक्षरांना वर्गात आणण्यासाठी गावकऱ्यांचे मिळालेले सहकार्य.

निरक्षर प्रौढांना वर्गात आणण्यासाठी गावकरी किंवा इतरांचे सहकार्य मिळाले का हे जाणून घेण्यासाठी सदर प्रश्नाची योजना होती. यासंबंधी माहिती पुढील कोष्टकाद्वारे समजते.

कोष्टक क्रमांक 30.

प्रौढांना वर्गात आणण्यासाठी परिसरातील गावकऱ्यांचे सहकार्य मिळाले काय ?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	सहकार्य मिळाले.	95	90.48
2.	सहकार्य मिळाले नाही.	10	09.52
	एकूण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, प्रौढांना वर्गात आणण्यासाठी परिसरातील गावकऱ्यांचे सहकार्य मिळाले असे सांगणाऱ्या प्रतिसादकांचे प्रमाण 90.48 टक्के असून अत्याधिक आहे व ही प्रशंसनीय बाब आहे व सहकार्य मिळाले नाही असे म्हणणाऱ्या प्रतिसादकांचे प्रमाण 9.52 टक्के असून अत्यल्प आहे.

5.33 साक्षरता अभियानात इतर खात्यातील सरकारी कर्मचारी यांचे सहकार्य -

साक्षरता अभियानात इतर खात्यातील सरकारी कर्मचारी यांचे सहकार्य कितपत मिळाले हे जाणून घेण्यासाठी हा प्रश्न विचारला होता. त्या संबंधी माहिती पुढील कोष्टकावरून समजते.

ग्रामीण भागात ग्रामसेवक, तलाठी यांच्याकडे गावकऱ्यांच्या आर्थिक बाबी असतात. शेतीची कामे असतात त्यामुळे गावकरी त्यांचे म्हणणे ऐकतात. मानतात म्हणून त्यांचे सहकार्य मिळाले किंवा कसे या संबंधी माहिती पुढील कोष्टकावरून समजते.

कोष्टक क्रमांक 31 अ.

साक्षरता अभियानात ग्रामसेवक, तलाठी यांचे सहकार्य मिळाले काय ?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शकडा प्रमाण
1.	सहकार्य मिळाले	76	72.38
2.	सहकार्य मिळाले नाही	29	27.62
	एकुण	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, साक्षरता अभियानात ग्रामसेवक व तलाठी यांचे सहकार्य मिळाले असे सांगणारे प्रतिसादक 78.38 टक्के असून सहकार्य मिळाले नाही असे सांगणारे प्रतिसादक 27.62 टक्के आहे.

यावरून असे म्हणता येत की, साक्षरता अभियानात ग्रामसेवक व तलाठी यांचे सहकार्याचे प्रमाण चांगले असून ज्यांच्याकडून सहकार्य मिळाले नाही त्यांच्याकडूनही सक्रीय सहभाग असेल तर साक्षरता अभियाना सारखे कार्यक्रम पार

पाडताना अडचणी गेत नाहीत व अशा प्रकारचे अभियान राबविणे व यशस्वी करणे शक्य होते.

कोष्टक क्रमांक 31 ब.

ग्रामसेवक तलाठी यांचे कोणत्या प्रकारचे सहकार्य मिळाले ?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शकडा प्रमाण
1.	मेळाव्यामध्ये मार्गदर्शन	24	31.57
2.	निरक्षरांच्या अडचणी सोडविणे	32	42.12
3.	शिक्षणाचे महत्त्व पटवून देणे	20	26.31
	एकुण —	76	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, ग्रामसेवक व तलाठी यांनी साक्षरता अभियानात मेळाव्यांमध्ये मार्गदर्शन केले असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 31.57 टक्के आहे. निरक्षरांच्या अडचणी सोडविण्यास मदत करणा-यांचे प्रमाण 42.12 टक्के आहे आणि शिक्षणाचे महत्त्व पटवून देणारे 26.31 टक्के आहेत.

5.34 प्रौढ वर्गास वेळ देताना शिक्षिकांना कौटुंबिक कामात आलेल्या अडचणी -

साक्षरता अभियानातील सर्व्हेनुसार पुरुष निरक्षरांपेक्षा महिला निरक्षरांची संख्या अधिक असून महिला निरक्षरांचे प्रमाण अधिक आहे व त्यांच्यावर देखरेख नियंत्रणाचे काम जास्तीत जास्त महिला शिक्षिकांवरच सोपविण्यात आले आहे.

महिलांवर कौटुंबिक जबाब- दारी अधिक असते त्यामुळे सदर कामकाज पहात असताना त्यांना कोणत्या कौटुंबिक अडचणींना तोंड द्यावे लागले हे जाणुन घण्यासाठी सदर प्रश्नांची याजना होती.

1. घरातील कामाकडे दुर्लक्ष झाले असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 49.52 टक्के असून निम्म्याच्या जवळपास आहे.
2. मुलांच्या संगोपनाकडे दुर्लक्ष झाले असे सांगणा-या प्रतिसादक 25 टक्के आहेत.

3. नातेवाइकांचा रोश पत्करावा लागला असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 25 टक्के आहे.
4. घरगुती समारंभ लांबणीवर टाकावे लागले असे सांगणारे प्रतिसादक 10.50 टक्के असून कमी आहेत.

5.35 उपरोक्त अडचणी सोडविण्यासाठी मिळालेले कौटुंबिक सहकार्य -

प्रौढ वर्गांना वेळ दिल्यामुळे शिक्षिकांना कौटुंबिक अडचणी आल्या असून त्या सोडविण्यासाठी कुटुंबातील लोकांचे सहकार्य मिळाले किंवा कसे यासंबंधी माहिती पुढील कोष्टकावरून समजते.

कोष्टक क.32 -

त्या अडचणी सोडविण्यासाठी कुटुंबातील लोकांनी सहकार्य केले काय ?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शकडा प्रमाण
1.	कुटुंबातील लोकांनी सहकार्य केले	82	78.10
2.	कुटुंबातील लोकांनी सहकार्य केले नाही.	23	21.90
	एकुण -	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, प्रौढ वर्गांना वेळ देताना ज्या कौटुंबिक अडचणी आल्या त्या सोडविण्यासाठी कुटुंबातील लोकांनी सहकार्य केले असे सांगणा-या प्रतिसादकोच प्रमाण 78.10 टक्के असून अधिक आहे व सहकार्य केले नाही असे सांगणारे प्रतिसादक 21.90 टक्के असून कमी आहे.

5.36 एक महिला शिक्षिका म्हणून आलेल्या अडचणी -

प्रौढ वर्ग हे सहसा संध्याकाळी भरत असल्याने शालेय वेळानंतर त्यांना प्रौढ वर्गांना वेळ द्यावा लागतो. अशा वेळी एक महिला म्हणून अनेक अडचणी जाणवतात तर अशा कोणत्या अडचणी त्यांना आल्या हे जाणून घेण्याच्या उद्देशाने सदर प्रश्नांची योजना होती. त्या संबंधी प्रतिक्रिया खालीलप्रमाणे -

1. घरातुन पूर्ण स्वातंत्र्य दिले जात नाही असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 45.71 टक्के आहे.
2. संध्याकाळी सोबतीचे आवश्यकता वाटते असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 46 टक्के आहे.
3. व्यसनी लोकांची भिती वाटते असे म्हणणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 43 टक्के आहे.

या व अशा इतर अनेक अडचणी एक महिला म्हणुन येतात. ग्रामीण भगात तर याची जास्त जाणीव होते अशा प्रतिक्रिया व्यक्त करण्यात आल्या.

5.37 एक महिला शिक्षिका म्हणुन गावक-यांचे मिळालेले सहकार्य -

महिला शिक्षिकेस गावक-यांचे काही सहकार्य मिळाले किंवा कसे यासंबंधी माहिती घण्यासाठी सदर प्रश्नांची योजना केली होती.

कोष्टक क.33 -

त्या अडचणी सोडविताना गावक-यांचे सहकार्य मिळाले काय ?

अ.क.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	गावक-यांचे सहकार्य मिळाले	87	82.85
2.	गावक-यांचे सहकार्य मिळाले नाही.	18	17.15
	एकूण - 105	¹⁰⁵ 100.00	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, एक महिला शिक्षिका म्हणुन येणा-या अडचणी सोडविताना गावक-यांचे सहकार्य मिळाले असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 82.85 टक्के असून अधिक आहे व ही चांगली बाब आहे व गावक-यांचे सहकार्य मिळाले नाही असे सांगणारे प्रतिसादक 17.15 टक्के असून कमी आहे.

5.38 स्त्री शिक्षणा बद्दल शिक्षकांचे स्वतःचे मत –

शिक्षकांचे स्त्री शिक्षणाबद्दलचे विचार जाणून घेण्याचे उद्देशाने या प्रश्नाची योजना केली होती या प्रश्नास मिळालेला प्रतिसाद सारणी 34 मध्ये दिलेला आहे.

कोष्टक क. 34 –

स्त्रीयांच्या शिक्षणाबद्दल आपले स्वतःचे मत काय आहे ?

अ.क.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	स्त्रीयांनी 10 वी पर्यंत शिकावे	10	09.52
2.	स्त्रीयांनी चुल व मूल एवढेच पहावे	01	00.95
3.	स्त्रीयांनी शिकुन आपल्या पायावर उभे रहावे.	94	89.53
एकुण –		105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, स्त्रीयांनी 10 वी पर्यंत शिकावे असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 9.52 टक्के आहे. स्त्रीयांनी चुल व मूल एवढेच पहावे असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 0.95 टक्के इतके असून अत्यल्प आहे व स्त्रीयांनी शिकुन आपल्या पायावर उभे रहावे असे सांगणारे प्रतिसादक 89.53 टक्के आहेत.

5.39 स्त्री शिक्षणाकडे समाजाचा पहाण्याचा दृष्टिकोन –

स्त्री शिक्षणाकडे समाजाचा पहाण्याचा दृष्टिकोन जाणून घेण्याच्या उद्देशाने हा प्रश्न विचारलेला होता. त्याची मांडणी सारणी क्रमांक 35 मध्ये केलेली आहे.

कोष्टक क 35

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	समाजाचा दृष्टिकोन बदलला आहे	89	84.76
2.	समाजाचा दृष्टिकोन बदलला नाही	16	15.24
	एकुण -	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, स्त्री शिक्षणाकडे समाजाचा दृष्टिकोन बदलला आहे असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 84.76 टक्के आहे व समाजाचा दृष्टिकोन बदलला नाही असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 15.24 टक्के असून अत्यल्प आहे.

वरील विवेचनावरून असे म्हणता येईल की, स्त्री शिक्षणाकडे पहाण्याचा समाजाचा दृष्टिकोन बदलला आहे असे म्हणणा-यांचे प्रमाण अत्याधिक असून ही अभिनंदनीय बाब आहे काही भागात अजूनही स्त्री शिक्षणाबद्दलचे विचार बुरसटलेले व मागासलेले आहे त्यांना वाटते स्त्री शिकली तर ती वाया जाते किंवा आपले वर्चस्व कमी होते म्हणून त्यांना स्त्री शिक्षणाचे महत्त्व पटवून देणे आवश्यक आहे.

5.40 अ. साक्षरता अभियानाचे काम करीत असताना शिक्षिकांना सोसावी लागणारे आर्थिक झळ -

साक्षरता अभियानाचे काम करीत असताना वातावरण निर्मिती साठी अनेक कार्यक्रम करण्यात आले त्यामध्ये हळदी कुंकू कार्यक्रम, मेळावे, कजाजथे, शिवाय प्रशिक्षण, वर्ग नियंत्रण देखरेख अशा वेळी चहापानासाठी, वैयक्तिक प्रवासासाठी कार्यक्रमांसाठी कांहीना वैयक्तिक आर्थिक झळ सोसावी लागली किंवा कसे हे जाणून घेण्यासाठी हा प्रश्न विचारला होता.

कोष्टक क.36

साक्षरता अभियानाचे काम करीत असताना तुम्हास वैयक्तिक आर्थिक झळनतन सोसावी लागली काय ?

अ.क्र.	प्रतिसादक	प्रतिसादक	शकडा प्रमाण
1.	वैयक्तिक आर्थिक झळ सोसावी लागली	75	71.43
2.	वैयक्तिक आर्थिक झळ सोसावी लागली नाही	30	28.57
	एकुण -	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, साक्षरता अभियानाचे काम करीत असताना वैयक्तिक आर्थिक झळनतन सोसावी लागणारे प्रतिसादक 71.43 टक्के असून अधिक आहेत त्यावरून असे म्हणता येईल की, स्वतःचा आर्थिक खर्च करून शिवाय ज्यादा वेळ खर्च करून स्वतःस या कामात झोकून दिलेले आहे व आर्थिक झळनतन सोसावी लागली नाही असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 28.57 टक्के असून हे प्रमाण कमी आहे.

ब. साक्षरता अभियानाचे काम करीत असताना 71.43 टक्के शिक्षिकांना वैयक्तिक आर्थिक झळनतन सोसावी लागली असून ती कोणत्या कारणांसाठी आहे हे जाणून घेण्यासाठी सदर प्रश्न विचारला होता त्यासंबंधीच्या प्रतिक्रिया पुढील प्रमाणे -

1. सहकारी शिक्षकांच्या चहापानासाठी आर्थिक झळनतन सोसावी लागणारे 44.76 टक्के इतके आहेत.
2. वैयक्तिक प्रवासासाठी आर्थिक झळ सोसावी लागणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 28.57 टक्के असून कमी आहे.
3. मेळाव्यांच्या कार्यक्रमासाठी आर्थिक झळ सोसावी लागणारे प्रतिसादक 30.47 टक्के आहेत.
4. कलाजत्रे कार्यक्रमासाठी वैयक्तिक आर्थिक झळनतन सोसावी लागणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 15.23 टक्के असून कमी आहे. नाटयछटा, गाणी,नकला यांच्या वेशभुषा व रंगभुषेसाठी त्यांना स्वतः आर्थिक खर्च करावा लागला आहे.

5.41 प्रौढ वर्गातील अध्यापन पध्दतीबद्दल शिक्षिकांचे मत –

साक्षरता अभियानातील प्रौढांना शिकविण्यासाठी दोन अध्यापन पध्दती वापरण्यात आल्या त्यापैकी एक वाक्य पध्दती व दुसरी मुळाक्षर पध्दती. प्रौढांचा जो पाठयांश किंवा अभ्यासक्रम तयार करण्यात आला होता तो वाक्य पध्दतीने शिकविण्यासंबंधीचा होता. तरी शिक्षिकांना कोणती पध्दती योग्य वाटते हे जाणून घेणे आवश्यक आहे. त्यासंबंधी त्यांचे स्वतःचे मत पुढील कोष्टकाद्वारे जाणून घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.

कोष्टक क.37 –

अ.क.	प्रतिसादक	प्रतिसादक	शकडा
			प्रमाण
1.	वाक्य पध्दती योग्य वाटते	41	39.05
2.	मुळाक्षर पध्दती योग्य वाटते	64	60.95
	एकूण –	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, वाक्य पध्दतीने प्रौढांना शिकविणे योग्य वाटते असे म्हणणाऱ्या प्रतिसादकांचे प्रमाण 39.05 टक्के असून कमी आहे व मुळाक्षर पध्दतीने शिकविणे योग्य वाटते असे सांगणारे प्रतिसादक 60.95 टक्के असून अधिक आहेत. कारण वर्ग निरीक्षणाच्या वेळी सुध्दा पाहणी व चौकशी केली असता सहसा मुळाक्षर पध्दतीचा वापर केल्याचे दिसून आले. वाक्य पध्दती जरी सोपी असली तरी प्रौढांसाठी मुळाक्षर पध्दती सोपी व योग्य आहे असे म्हणणारे अधिक दिसून आले.

5.42 प्रौढांच्या पुस्तिकेतील पाठयांशाबाबत –

निरक्षर प्रौढांसाठी आपले शिक्षण भाग-1,भाग-2 व भाग-3 या तीन पुस्तिका साक्षरता अभियान समिती द्वारे काढण्यात आल्या असून त्या निरक्षरांना मोफत देण्यात आल्या होत्या. त्यातील पाठयांश प्रौढांच्या दृष्टिने विचार करून काढण्यात आला होता. त्यामध्ये वाचन,लेखन,अंकज्ञान,सर्व सामान्य माहिती, आरोग्याविषयीचे ज्ञान, स्वच्छतेविषयीचे ज्ञान,बँक व पोरटाचे व्यवहार याविषयी माहिती अशा विविध

प्रकारच्या बाबींचा विचार करून प्रौढांच्या दृष्टिने पाठयांश तयार करण्यात आला होता. तो प्रौढांना उपयुक्त आहे किंवा कसे यासंबंधीची माहिती पुढील कोष्टकाद्वारे पाहू.

कोष्टक क.38

प्रौढांच्या पुस्तिकेतील पाठयांश प्रौढांना उपयुक्त आहे का ?

अ.क.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शकडा प्रमाण
1.	पाठयांश उपयुक्त आहे	105	100.00
2.	पाठयांश उपयुक्त नाही	00	00.00
	एकुण -	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, प्रौढांच्या पुस्तिकेतील पाठयांश प्रौढांना उपयुक्त आहे असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 100 टक्के असून ही अभिनंदनीय बाव आहे. कारण वर्ग निरीक्षणाच्या वेळी आपले शिक्षण भाग 1,2,3 पुस्तिकेची पाहणी करण्यात आली असून मुलाखतीतूनही तशीच प्रतिक्रिया समजली आहे.

5.43 अ. प्रौढांना दिले जाणारे सामान्यज्ञान -

साक्षरता अभियानाचे उद्दिष्टे केवळ निरक्षरांना लेखन,वाचन, अकंज्ञान येणे हे नसून त्यांना विषयास अनुसरून सामान्यज्ञान दिले जावे हे ही एक उद्दिष्टे आहे. त्यामध्ये वैयक्तिक आरोग्या विषयी माहिती, वैयक्तिक व सार्वजनिक स्वच्छतेविषयी माहिती तसेच पोस्टाचे व्यवहार,बँकेचे व्यवहार, चालु घडामोडी या बाबी येतात. तर हे सामान्यज्ञान दिले जाते किंवा कसे याविषयी माहिती जाणून घेण्यासाठी या प्रश्नांची योजना केली होती. त्याचे विश्लेषण पुढील कोष्टक क.39 मध्ये केलेले आहे.

कोष्टक क.39

विषयास अनुसरुन सामान्यज्ञान दिले जाते काय ?

अ.क.	प्रतिसादक	प्रतिसादक	शकडा प्रमाण
1.	विषयांस अनुसरुन सामान्यज्ञान दिले जाते.	104	99.05
2.	विषयांस अनुसरुन सामान्यज्ञान दिले जात नाही.	01	00.95
	एकूण -	105	100.00

वरील कोष्टकावरुन असे समजते की, प्रौढांना विषयास अनुसरुन सामान्यज्ञान दिले जाते असे सांगणारे प्रतिसादक 99.05 टक्के असून प्रमाण प्रशंसनीय आहे, व अभिनंदनीय बाब आहे. सामान्यज्ञान दिले जात नाही असे सांगणारे प्रतिसादक 0.95 टक्के असून अत्यल्प आहे परंतु त्यांनीही सामान्यज्ञान देणे गरजेचे आहे.

ब. दिले जाणा-या सामान्यज्ञानाचे स्वरुप - फक्त प्रौढांना जे विषयास अनुसरुन सामान्यज्ञान दिले जाते त्याचे स्वरुप कोणते हे प्रश्नावलीच्या द्वारे व मुलाखतीच्या वेळी जाणुन घेण्याचा प्रयत्न केला असता खालील प्रमाणे माहिती मिळाली.

1. प्रौढांना आरोग्याविषयी माहिती दिली जाते असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 84.76 टक्के असून चांगली बाब आहे. यामध्ये वैयक्तिक आरोग्याविषयी माहिती दिली जाते तसेच साथीचे रोग त्यासंबंधी घ्यावयाची काळजी व तात्पुरते घरगुती उपाय यासंबंधी माहिती गप्पा गोष्टीद्वारे दिली जाते.

2. स्वच्छते विषयी माहिती दिली जाते असे सांगणारे प्रतिसादक 73 असून 69.52 टक्के प्रमाण आहे. यामध्ये वैयक्तिक व सार्वजनिक स्वच्छतेविषयी घ्यावयाची काळजी याविषयी माहिती दिली जाते व अस्वच्छते मुळे होणा-या रोगांची माहिती दिली जाते.

3. मुलांच्या संगोपनाविषयी माहिती देणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 54.28 टक्के आहे. त्यामध्ये मुलांना दिल्या जाणा-या लसीविषयी माहिती, आईने स्वतःची व मुलांच्या संगोपनाविषयी घ्यावयाची खबरदारी याबाबतीत माहिती दिली जाते.

अतिसार वगैरेसाठी योजावयाचे प्राथमिक उपचार आरोग्य संजीवनी याची माहिती दिली जाते.

4. पोस्टाच्या व्यवहाराविषयी माहिती देणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 43.80 टक्के असून कमी आहे तरी याविषयी माहिती न देणा-यांचे प्रमाण अधिक आहे तरी ही चिंताजनक बाब आहे. त्यांनीही याविषयी माहिती देणे आवश्यक आहे.

5. बँकेच्या व्यवहाराविषयी माहिती देणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 40.95 टक्के असून कमी आहे. बहुतेक याविषयी माहिती शिक्षिकांनाच नाही असे वाटते तरी त्यांनी माहिती करून घेणे आवश्यक आहे.

5.44 उपलब्ध शैक्षणिक साहित्याचा योग्य वापर व हाताळणी –

प्रौढांच्या शिक्षणात शैक्षणिक साहित्याला फार महत्त्व आहे. त्यांचे आकलन पूर्ण व्हावे म्हणून पण त्यांचा उपयोग पूर्वी झालेल्या साक्षरता अभियानात जसा करून घ्यायला हवा तसा झालेला नाही या साधनांचा उपयोग कार्यकर्ते आणि शिकणारे प्रौढ यांना सारखाच महत्त्वाचा आहे. या प्रौढ शिक्षणात साधनांचा उपयोग करताना ज्ञान आणि माहिती याबरोबरच अभिरुचीच्या संवर्धनाचे काम करावयाचे आहे.

साक्षरता अभियान समितीद्वारे जे साहित्य उपलब्ध करून देण्यात आले त्याचा योग्य वापर व हाताळणी झाली किंवा कसे यासंबंधी माहिती घेण्यासाठी हा प्रश्न विचारला होता त्याची मांडणी पुढील कोष्टकांद्वारे केलेली आहे.

कोष्टक क.40

उपलब्ध साहित्याचा योग्य वापर व हाताळणी झाली आहे का ?

अ.क्र.	प्रतिसादक	प्रतिसादक	शकडा प्रमाण
1.	होय	101	96.19
2.	नाही	04	03.81
	एकुण –	105	100.00

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, साक्षरता अभियान समितीकडून प्रौढ वर्गांना मिळालेल्या साहित्याचा योग्य वापर व हाताळणी झाली आहे असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 96.19 टक्के असून अभिनंदनीय बाब आहे. तसेच योग्य वार व हाताळणी झाली नाही असे सांगणारे प्रतिसादक 3.81 टक्के असून अत्यल्प आहे.

5.45 प्रौढांना व मुलांना शिकविण्याच्या पध्दतीत जाणवलेला फरक –

साक्षरता अभियानातील निरक्षर प्रौढ हे 15 ते 35 वयोगटाचे आहेत. त्यांची बुध्दी परिपक्व असते. ते वयाने मोठे असतात. शाळेतील मुले अपरिपक्व व वयाने लहान असतात. त्यामुळे दोघांना शिकविण्याच्या पध्दतीत फरक करावा लागतो. शाळेतील मुलांना ज्या पध्दतीने शिकविले जाते त्याप्रमाणे प्रौढ निरक्षरांना शिकवून चालत नाही. प्रौढांना व मुलांना शिकविताना कोणता फरक जाणवला हे प्रश्नावली द्वारे जाणुन घेतले असताना पुढील प्रमाणे प्रतिक्रिया व्यक्त केल्या गेल्या आहेत.

1. मुले चटकन ग्रहण करतात असे सांगणारे प्रतिसादक 21 असून शेकडा 20 टक्के प्रमाण

आहे मुलांची ग्रहण क्षमता शीघ्र असते त्यामुळे चटकन ग्रहण करतात त्या मानाने प्रौढांची

ग्रहण क्षमता कमी असते असे त्यांचे म्हणणे आहे ,

2, प्रौढांची ग्रहण क्षमता सावकाश असते असे सांगणारे प्रतिसादक 21 असून शेकडा प्रमाण 20 टक्के असून अधिक आहे, प्रौढ चटकन करत नाहीत त्यांना समण्यास मुलांच्या मानाने वेळ लागतो, त्याची ग्रहण क्षमता सावकाश असते

3, मुलांची स्मरण शक्ती तीव्र असते असे सांगणा या प्रतिसादकाचे शेकडा प्रमाण 18,10 टक्के आहे, आज शिकविलेले मुले उदया लगेच सांगू शकतात आणि अधिक कालावधी मध्ये गेला तरी ते चटकन् सांगतात, म्हणजेच त्यांची स्मरण शक्ती प्रौढांच्या मानाने तीव्र असते

4 प्रौढ दुस या दिवशी लगेच विसरतात असे सांगणारे प्रतिसादक 44 असून शेकडा प्रमाण 41,90 टक्के आहे , आज शिकविलेले दुस-या दिवशी सांगू शकत नाहीत म्हणजेच लगेच विसरतात त्यामुळे आधीची उजळणी घेउनच पुढील भागास सुरुवात करावी लागते असे त्यांचे म्हणणे आहे

5.46 उपलब्ध साहित्या व्यतिरीक्त साहित्याच्या आवश्यकते बाबत

साक्षरता अभियान समितीने प्रौढ वर्गांना पाटी, पेन्सिल, खडू, गुंडाळी फळे , आपले शिक्षण भाग 1,2,3 पुस्तिका मोफत उपलब्ध करून दिले असून प्रभावी अध्यापनाची व योग्य वातावरण निर्मितीसाठी इतर साहित्याचीही आवश्यकता असते यासंबंधी माहिती जाणून घेण्यासाठी प्रश्नावली दवारा विचारणा केली असता पुढील साहित्याची आवश्यकता असल्याचे सांगण्यात आले

1 चित्रपटटया या साहित्याची आवश्यकता आहे असे सांगणारे प्रतिसादक 62 असून शेकडा प्रमाण 59,04 टक्के आहे हे प्रमाण अधिक असून चित्रपटटया हे एक आवश्यक साहित्य आहे

2 अवांतर वाचनाची पुस्तकांची आवश्यकता आहे असे सांगणारे प्रतिसादक शेकडा प्रमाण

35,23 टक्के आहे वाचनाच्या सरावाची व अवांतर शिक्षणाची अवांतर वाचनाच्या पुस्तकांची आवश्यकता आहे

3 चित्रफितीची आवश्यकता आहे असे सांगणारे प्रतिसादकांची संख्या 33 असून शेकडा प्रमाण 31,42 टक्के आहे शेतीविषयी , आरोग्यविषयीचे लोकशिक्षण स्वच्छते विषयीचे तसेच शिक्षणाचे महत्त्व आवश्यकता सांगणा-या चित्रफितीची आवश्यकता आहे त्यामुळे

प्रौढांचे सामान्य ज्ञान वाढले अध्यापनात अधिक मनोरंजकता आणण्यासाठी चित्रफिती आल्या असून त्याचे प्रमाण अत्यल्प आहे

4 ध्वनिफितीची आवश्यकता सांगणारे प्रतिसादकांची प्रमाण 36,19 टक्के आहे साक्षरता गीतांच्या ध्वनिफितीचा वापर करण्यात आला आहे त्यामुळे अंध द्वा , व्यसनमुक्ती , लोकसंख्या शिक्षण आरोग्यशिक्षण शिक्षणाचे महत्त्व सांगणा-या

गीतांचा समावेश करण्यात आला आहे. तरीसुध्दा त्याचे प्रमाण अधिक असणे आवश्यक आहे.

उपरोक्त साहित्याचा जरी थोडाफार वापर करण्यात आला असला तरी त्या प्रमाण साक्षरता अभियान अधिक उठावदार प्रभावी व यशस्वी होण्याच्या दृष्टीने आवश्यक आहे.

5.47 अ. साक्षरता अभियान शासनाचा सहभाग –

साक्षरता अभियानात शासनाचे सहकार्य मिळाले किंवा कसे या संबंधी प्रतिसाधकाकडून माहिती मिळविली असता खालील माहिती मिळाली.

कोष्टक क. 41

प्रौढवर्गासाठी शासकीय पातळीवरील लोकांचे सहकार्य मिळाले काय?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	होय.	96	91.42
2.	नाही.	04	3.82
3.	काहीही उत्तर दिलेले नाही.	05	4.76
	एकूण	100	100

वरिल कोष्टकावरून असे समजते की शासकीय पातळीवरील लोकांचे सहकार्य मिळाले प्रतिसादकांचे प्रमाण 91.42 टक्के आहे. शासकीय पातळीवरील लोकांचे सहकार्य मिळाले नाही असे सांगणारे प्रतिसादक 3.82 टक्के आहे. याबद्दल काहीही उत्तर न देणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण 4.76 टक्के आहे.

वरील विवेचनावरून असे सांगता येते की शासकीय पातळीवरील लोकांचे सहकार्य मिळाले असे म्हणणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण अत्याधिक असून चांगले आहे.

साक्षरता अभियानात शासनाचे सहकार्य मिळाले नाही असे म्हणणारे 3.82 टक्के असून प्रतिसादक असून त्यांचे प्रमाण अत्यल्प आहे

ब. शासनाकडून मिळालेल्या सहकार्याचे स्वरूप

शासनाचे सहकार्य व सहभाग याशिवाय साक्षरता अभियान यशस्वी होणे अशक्य आहे. शासनाचा सहभाग व सहकार्य आहे असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण अधिक आहे. तेंव्हा शाराकीय पातळीवरून कोणत्याप्रकारचे सहकार्य मिळाले असे विचारता खालील प्रमाणे माहिती मिळाली.

1. वातावरण निर्मिती कार्यक्रमात सहकार्य – वातावरण निर्मितीसाठी जे विविध मेळावे घेण्यात आले त्यामध्ये अधिकारी वर्गाचे मार्गदर्शन मिळाले असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 49.52 टक्के आहे.
2. प्रौढ वर्गांना भेटी देण्यात आल्या असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 51.42 टक्के इतके आहे. प्रौढ वर्गांना भेटी दिल्यामुळे प्रौढांना प्रोत्साहन मिळते व उत्साह वाढतो. कोणीतरी भेटी देतात म्हटल्यावर प्रौढही वर्गास उपस्थित राहतात.
3. प्रौढांच्या अडचणी समजून घेउन त्या रोजगारविषयाचा प्रयत्न केल्यास प्रौढांनाही अपूलकी वाटते. व आपली सुध्दा कोणीतरी विचारपूस करतो असे त्यांना वाटते व त्यांना प्रोत्साहन मिळते. त्यामुळे प्रौढ वर्गात येण्यास मदत होते परंतु याप्रकारचे सहकार्य अधिक आवश्यक आहे.
4. सभा संमेलन घेउन सहकार्य केले असे म्हणणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 20.95 टक्के आहे. तलाठी ग्रामसेवक सरपंच पूर्णवेळ कार्यकर्ते यांच्या सभा संमेलन घेउन त्यांना मार्गदर्शन व सुचना करण्यात आल्या. त्यामुळे जनजागृती होण्यास मदत झाली. परंतु वरील प्रमाण कमी असून नुकीचे वाटते. कारण रांशोषिकेने

स्वतः यात काग पाहिले अशाच्यागुळे रागा रांगेलने भरपूर प्रमाणात घेण्यात आले आहेत.

उपरोक्त बाबी शिवाय साक्षरता अभियानाच्या संपूर्ण योजनेत सर्व गोष्टीमध्ये शारानानेच हातभार लावला असून हे अभियान यशस्वितेकडे वाटचाल करीत आहे.

5.48 प्रौढ वर्गासाठी स्वयंसेवी संस्थांचे सहकार्य

स्वयंसेवी संस्था आजच्या काळात बहुमुल्य असे सामाजिक कार्ये करीत आहेत आज देशासंबंधी अनेक प्रश्न , अपंगाचे प्रश्न , आदिवासीचे प्रश्न , परितक्त्या रित्रगांचे प्रश्न अशा अनेक प्रश्नांना जती घेऊन आपापल्या परिणे कार्य करीत आहेत.

ग्रामीण भागात स्वयंसेवी संस्थांचे प्रमाण अत्यंत कमी आहे. आणि उत्तम सोलापूर तालुका शहरी भागालगत असून या तालुक्यात हद्द वाढ भाग (शहरी) आहे. त्यामूळे थोडेफार प्रमाणात तरी स्वयंसेवी संस्था आहे. " निरक्षरता " ही तरी देशाच्या विकासाची प्रमुख अडसर म्हणून आहे. तर या निरक्षरांच्या समस्येचे निराकरण करण्याची स्वयंसेवी संस्थांचे सहकार्य मिळाले किंवा कसे ते पुढील कोष्टकाद्वारे पाहू.

कोष्टक क्र. 42

प्रौढ वर्गासाठी स्वयंसेवी संस्थांचे सहकार्य मिळाले काय?

अ.क्र. प्रमाण	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	होय	78	74.28
2.	नाही	27	25.72
	एकूण	105	100

वरिल कोष्टकावरून असे समजते की, प्रौढ वर्गासाठी स्वयंसेवी संस्थांचे सहकार्य मिळाले असे म्हणणारे प्रतिसादक 74.28 टक्के आहेत. तर सहकार्य मिळाले नाही असे म्हणणारे प्रतिसादक 25.72 टक्के आहेत.

वरील विवेचनावरून असे समजते की, प्रौढ वर्गासाठी स्वयंसेवी संस्थांचे सहकार्य मिळाले असे म्हणणा-यांचे प्रमाण अधिक असून ही चांगली बाब आहे.

5.49 स्वयंसेवी संस्थांचे मिळालेल्या सहकार्याचे स्वरूप

प्रौढवर्गा साठी स्वयंसेवी संस्थांचे सहकार्य मिळाले असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 74.28 टक्के असून त्यांच्याकडून कोणत्याप्रकारचे सहकार्य मिळाले असे विचारले असता खालील प्रमाणे माहिती मिळाली.

- जे प्रौढ वर्गात नियमित येत नाहीत त्यांना वर्गात येण्यास प्रेरणा देण्याचे काम स्वयंसेवी संस्थांना केले असे म्हणणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 63.80 टक्के आहे.
- स्वतः प्रौढ वर्ग चालवून सहकार्य असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 25.71 टक्के असून प्रमाण कमी आहे. आणखी वाढणे आवश्यक आहे.

3. निरक्षर प्रौढ नियमित वर्गात येत नाहीत कारण त्यांच्या अडचणी असतात. त्या अडचणी सोडविण्याचा प्रयत्न केला जातो. व निरक्षरांना वर्गात येण्यास उद्युक्त केले जाते.
4. साक्षरता अभियानातील वातावरण निर्मितीसाठी कलाजत्थे कार्यक्रम करण्यात आले. त्यामध्ये भारूडे, एकांकीका, पथनाटये, नाटयछटा, लोकगीत याद्वारे लोकसंख्या शिक्षण, आरोग्य, स्वच्छतेची माहिती, हुंडाबंदी, व्यसनमुक्ती शिक्षणाचे महत्त्व, वृक्षारोपण वगैरे विशयी माहिती देण्यात आली असून अशा कार्यक्रमात स्वयंसेवी स्वस्थांचा सहभाग होता. असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 22.25 टक्के आहे.

5.50 साक्षरता अभियानाची कालबद्धता

कोणत्याही कार्याची सुरुवात ही नियोजनाने केल्यास त्याचा शेवटही चांगला होतो. त्यामूळे नियोजनास अनन्य साधारण महत्त्व आहे. साक्षरता अभियानाची ज्यावेळी सुरुवात झाली तेंव्हा प्रत्येक अभ्यासक्रमासाठी आपले शिक्षण भाग 1 साठी 67.50 घडयाळी तास, भाग 2 साठी 67.50 घडयाळी तास व भाग 3 साठी 67.50 घडयाळी तास असे एकूण 202.50 घडयाळी तासात प्रत्येक प्रौढ निरक्षरास साक्षर करावयाचे नियोजन होते.

या नियोजना प्रमाणे भाग 1,2,3 पूर्ण करणे शक्य झाले किंवा नाही यासंबंधी प्रश्नावली द्वारा माहिती मिळविण्यासाठी हा प्रश्न विचारात होता त्यास अनुसरून पुढील प्रमाणे माहिती मिळाली कार्ये विप्लेशन कोष्टक क्र. 43 मध्ये केलेले आहे.

साक्षरता अभियान समितीने ठरवून दिलेल्या वेळेत आपले शिक्षण भाग 1,2,3 पुस्तके पूर्ण झाली आहेत काय?

कोष्टक क. 43

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	होय.	32	30.48
2.	नाही.	73	69.52
	एकूण	105	100

वरील कोष्टकावरून असे समजते की, साक्षरता अभियान समितीने ठरवून दिलेल्या वेळात आपले शिक्षण भाग 1,2,3 पूर्ण झाले असून ही कालबद्धता योग्य आहे असे म्हणणारे प्रतिसादक 30.48 टक्के आहेत. तर आपले शिक्षण भाग 1,2,3 पूर्ण झाले नसून कालबद्धता योग्य नाही असे म्हणणारे प्रतिसादक 69.52 टक्के आहेत.

वरिल विवेचनावरून असे समजते की, पूर्ण झाले असून कालबद्धता योग्य आहे असे म्हणणारे प्रतिसादकांचे मतानुसार नियोजन महत्वाचे असून आवश्यक आहे. पण पूर्ण झाले नसून निरक्षरांच्या अडचणीवरून त्यांना काळाचे बंधन नको आहे. आणि यांचे प्रमाण अधिक आहे त्यांचे म्हणणे आहे की, नियोजन आवश्यक आहे परंतु निरक्षरांच्या शिकण्यास अधिक वेळ लागतो. आणि त्यांच्या अडचणी समजून घेऊन त्यानुसार शिकवावे लागते त्यामुळे वेळ आणखी वाढवून मिळणे आवश्यक आहे.

शिक्षण पूर्ण केल्यानंतर मूल्यमापनाच्या संदर्भात लावणेचे निकष व त्याची फलित जाणण्यासाठी या प्रश्नाची योजना केली होती.

5.51 नवसाक्षरांचे लावलेले निष्कर्ष

नवसाक्षरांची मुल्यमापन करण्याकरीता साक्षरता अभियान समितीतून नवसाक्षरांसाठी काही निकष लावण्यात आले आहेत. आपले शिक्षण भाग 1,2,3 मधील चाचणी वरून मुल्यमापन करण्यात आले असून याशिवाय शासनाकडून आलेल्या प्रश्न पत्रिका सोडवून त्यांची नोंद संकलित पत्रकात केली आहे. यासंबंधी माहिती प्रश्नावलीद्वारा विचारली असता पुढील मते समजली.

कोष्टका क्र. 44

नवसाक्षरांना कोणते निकष लावले?

अ.क्र.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	केवळ सही, करावयाला येणे.	20	19.04
2.	लेखन, वाचन, अंकज्ञान येणे.	85	80.96
	एकुन	105	100

उपरोक्त कोष्टकावरून असे समजते की, केवळ सही येणे हा निकष लावला असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 19.04 टक्के आहे. व लेखन, वाचन, अंकज्ञान येणे हा निकष लावण्यात आला असे सांगणा-या प्रतिसादकाचे प्रमाण 80.96 टक्के असून अत्याधिक आहे. त्यामूळे केवळ सही हा निकष चुकीचा वाटतो कारण केवळ सहीसाठी एवढ्या मोठ्या अभियानाची आवश्यकता नाही. आणि एवढा आर्थिक खर्च करण्याचेही कारण नाही. तो तसाही साध्य करता येऊ शकतो. त्यामूळे तो चुकीचा आहे.

लेखन, वाचन, अंकज्ञान येणे हा निकष सांगणारे प्रतिसादकांचे प्रमाण अत्याधिक असून तो योग्य आहे. आणि केवळ हा एकच निकष नसून आणखीही निकष लावले गेल्याचे मुलाखतीवरून व प्रत्यक्ष वर्ग निरीक्षणाच्या वेळी समजले. त्या बाबतीतली माहिती पुढील प्रमाणे.

1. आपले शिक्षण भाग 1,2,3 यांच्या मधील चाचणीवरून मुल्यमापन करण्यात आले.
2. नवसाक्षरांच्या संभाषणावरून वाचन, लेखन, अंकज्ञान यांच्या नोदी केल्या गेल्या.
3. शासनाकडून आलेल्या प्रश्नपत्रिका सोडवून घेउन त्यांची नोद संकलित पत्रकात करण्यात आली आहे. आणि त्या प्रश्नपत्रिका प्रत्येक निष्कर्षासाठी वेगळ्या देण्यात आल्या आहेत. दहा निरक्षरांच्या 1 वर्ग असल्याने 10 वेगवेगळ्या प्रश्नपत्रिकांचा संच करण्यात आला होता.
4. वृत्तपत्राचे वाचन घेउन नाव सही करता येणे यांचे मुल्यमापन करण्यात आले शिवाय छोट्या अकारान्त गोष्टींचे उत्तर वाचनास देउन मुल्यमापन करण्यात आले.
5. छोटे छोटे प्रश्न विचारून त्यांना मिळालेल्या सामान्य ज्ञानाचे मुल्यमापन करण्यात आले.
6. प्रश्नपत्रिका तपासून 70 टक्यापेक्षा जास्त गुण पडणा-या नवसाक्षरांना साक्षर समजण्यात आले.

5.52 साक्षरता अभियानाच्या यशस्विते राबंघीच्या प्रतिक्रिया

साक्षरता अभियानाच्या मुल्यमापनाचे काम चालू होते त्यामूळे त्यांना हे अभियान कितपत यशस्वी होईल असे विचारले असता पुढीलप्रमाणे प्रतिक्रिया प्रश्नावली द्वारा मिळाल्या.

कोष्टक क. 45

अ.क.	प्रतिसाद	प्रतिसादक	शेकडा प्रमाण
1.	अल्प प्रमाणात	35	33.33
2.	ब-याच अंशी	44	41.90
3.	मोठया प्रमाणात	25	23.82
4.	काहीच नाही	01	0.95
	एकुण	105	100

वरील कोष्टकावरून अरो रामजते की, साक्षरता अभियान अल्पप्रमाणात यशस्वी होईल असे म्हणणा-या प्रतिसादकाचे प्रमाण 33.33 टक्के असून कमी आहे. ब-याच अंशी यशस्वी होईल असे सांगणा-या प्रतिसादकाचे प्रमाण 41.90 टक्के आहे. मोठया प्रमाणात यशस्वी होईल. असे सांगणारे प्रतिसादक 23.22 टक्के आहे. व काही च नाही असे सांगणा-या प्रतिसादकाचे प्रमाण 0.95 टक्के असून अत्यल्प आहे व चूकीचे वाटते. कारण अरो काही अपवाद असतात ब-याच अंशी व मोठया प्रमाणात यशस्वी प्रमाणत असे सांगणा-या प्रतिसादकाचे प्रमाण अधिक असून ही चांगली बाब आहे.

5.53 साक्षरता अभियानाच्या उद्देशाचा सफलते बाबत.

कोणत्याही कार्य उद्देशा शिवाय होत नाही उद्देश असल्याशिवाय कार्य होत नाही म्हणून साक्षरता अभियानाचे चार उद्देश असून त्यांच्या सफलते बाबत प्रश्नावलीद्वारा विचारणा केली असता पुढील प्रमाणे मते मिळाली.

1. अक्षरज्ञान व अंकज्ञान या क्षेत्रात स्वावलंबी होणे हे एक उद्दीष्ट असून ते सफल झाले म्हणणा-या प्रतिसादकाचे प्रमाण 63.80 टक्के असून अधिक आहे.
2. परिस्थिती सुधारण्या करीता क्रियाशिल, कृतिशील बनविणे हे उद्दीष्ट सफल झाले असे म्हणणा-या प्रतिसादकाचे प्रमाण 24.76 टक्के असून कमी आहे. परिस्थिती सुधारण्याकरीता व विकासाकरीता क्रियाशिलता व कृतिशीलतेची आवश्यकता आहे. तरच स्वतःचा कुटूंबाचा पर्यायाने समाजाचा देशाच्या विकासास हातभार लागतो.
3. आर्थिक स्थिती सुधारण्यास साधन संपादन करण्याची क्षमता निर्माण करणे हे उद्दीष्ट सफल झाले असे सांगणारे प्रतिसादक 6.66 टक्के आहे. व अत्यल्प आहे. निरक्षरतेच्या प्रमुख कारणात दारिद्र्य एक प्रमुख कारण आहे. आर्थिक स्थितीवरच माणसाचा विकास अवलंबून असतो. आर्थिक स्थिती सुधारण्याची क्षमता साक्षरतेमूळे, शिक्षणामूळे येते.
4. पर्यावरण, राष्ट्रीय एकात्मता, संरक्षण, स्त्री-पुरुष समानता, छोटं कुटूंब, आरोग्य, धार्मिक समभाव यासारखी जीवनमुल्ये आत्मसात करणे हे उद्दीष्ट सफल झाले असे सांगणारे

प्रतिसादक 40 टक्के आहेत. प्रमाण साधारण आहे. या उद्दिष्टाच्या सफलतेच्या दृष्टीने प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

उपरोक्त विवेचनावरून असे म्हणता येईल की, अंकज्ञान व अक्षरज्ञान या क्षेत्रात स्वावलंबी होणे हे उद्दिष्ट ब-याच सफल झाले आहे. शिवाय पर्यावरण राष्ट्रीय एकात्मता , संरक्षण , स्त्री-पुरुष समानता , छोटे कुटूंब आरोग्य धार्मिक समभाव यासारखी जीवन मूल्ये आत्मसात करणे हे ही उद्दिष्ट सफल होण्याचे प्रमाण साधारण असून अधिक प्रमाणात होणे आवश्यक आहे. उर्वरीत दोन उद्दिष्टे कमी प्रमाणात सफल झालेले असून त्यांच्या सफलतेच्या दृष्टीने प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

5.54 साक्षरता अभियानाची परिणामकारकता वाढविण्याकरीत । सूचविलेली उपाययोजना.

या अभियानाच्या सफलतेसाठी व परिणाम कारकता वाढविण्यासाठी हा प्रश्न विचारला होता त्यासंबंधी मिळालेली माहिती पुढील प्रमाणे

1. सुशिक्षित बेकारांचा सहभाग - साक्षरता अभियानासाठी घेतला जावा असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 63.80 टक्के आहे. त्यांच्या मतानुसारी जे सुशिक्षित बेकार आहेत त्यांना काम दिले जावे व मानधन किंवा भत्ता दिला जावा. त्यामूळे त्यांना काम मिळेल व उत्साहाने ते काम करतील आणि बेकारी व त्यामूळे निर्माण होणा-या गुन्हेगारीस आळा बसेल.

2. बारावीच्या विद्यार्थ्यांना किमान दोन वर्ग देणे सक्तीचे केले जावे असे सांगणारे प्रतिसादक 15.23 टक्के असून कमी आहेत?
3. निरक्षरांना उपस्थित भत्ता दिला जावा असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 40.95 टक्के आहे. त्यांच्यामते मागासवर्गीय मुलींच्या शिक्षणासाठी शासन त्यांना रोज 1 रु. प्रमाणे उपस्थिती भत्ता देते त्याप्रमाणे निरक्षरांना उपस्थिती भत्ता दिल्यास त्यांची उपस्थिती वाढेल त्यांना आर्थिक मदत होईल उपस्थिती वाढल्यास अभियान यशस्वीतेस वेळ लागणार नाही.
4. शिक्षकांशिवाय इतरांनाही हे काम दिले जावे असे म्हणणारे प्रतिसादक 41.90 टक्के आहे. त्यांच्यामते सर्वेक्षणापासून ते वातावरण निर्मिती , साहित्यवाटप, वर्ग चालविणे , वर्ग नियंत्रण, प्रशिक्षण मुल्यमापनापर्यंत सर्व कामे शिक्षकांना देण्यात आली आहेत. त्यामूळे शालेय कामाकडे दुलेक्ष होते व मुलांचे नुकसान होते. आणि हे काम केवळ शिक्षकांचेच आहे असा दृष्टीकोण लोकांचा झालेला आहे त्यामूळे परिणाम कारकतेवर परिणाम होतो.
5. ग्रामसेवक , तलाठी यांचे सहकार्य आवश्यक असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 18.09 टक्के आहे.
6. पदाधिका-यांचे सहकार्य आवश्यक असे सांगणा-या प्रतिसादकांचे प्रमाण 14.28 टक्के असून प्रमाण कमी आहे. मेळावे , कलाजत्था , सभा यामध्ये मार्गदर्शन करण्याची सहकार्य मिळालेले आहे. तरी अधिक सहकार्य आवश्यक आहे.

उपरोक्त उपाय साक्षरता अभियानाची परिणाम कारकता वाढविण्यासाठी सुचविले असून ते योग्य आहेत असे म्हणण्यास हरकत नाही.

5.55 साक्षरता अभियानासंबंधीचे वैयक्तिक अभिप्राय

साक्षरता अभियानासंबंधीचे वैयक्तिक अभिप्राय जाणून घेण्यासाठी या प्रश्नाची योजना केली होती. साक्षरता अभियानाची कामकाज प्रामुख्याने प्राथमिक शिक्षकांवर सोपविण्यात आल्याने त्यांनी निरक्षरांच्या राहण्यापासून ते मुल्यमापनापर्यंत संपुर्ण कामकाज पाहिले आहे.

स्वतःच्या वैयक्तिक अडचणी, शालेय अडचणी सर्वांमधून मार्ग काढून त्यांनी साक्षरता अभियानाचे काम पाहिले आहे. तरी अभियानासंबंधी त्यांचे वैयक्तिक अभिप्राय प्रश्नावलीद्वारे विचारले असता पुढील प्रमाणे माहिती मिळाली आहे.

1. नवसाक्षरांना कर्ज पुरवठा करून स्वतःच्या पायावर उभे राहण्याची संधी द्यावी.
2. सुशिक्षित बेकारांना मानधन द्यावे.
3. नवसाक्षरांना सुलभ वाचन माला सुरू करावी.
4. अर्थिक स्थिती सुधारणेसाठी साधन संपादन करण्याची क्षमता निर्माण करावी.
5. स्वयंसेवकांना मासिक मानधन दिले जावे.
6. निरक्षरांमध्ये शिक्षणाची गोडी निर्माण झाली पाहिजे.
7. साक्षरता अभियान यशस्वितेसाठी मनापासून काम करणे आवश्यक.
8. सोजगार उपलब्ध करून दिल्यास सीलांतर प्रमाण कमी होईल.
9. साक्षरता अभियान ही मोहीम ग्राम अभियान म्हणून राबवावी.

10. आनंददायी अध्यापनासाठी साहित्य पुरवठा केला जावा.
11. स्वयंसेवी संस्थांकडे हे काम सोपवावे.
12. सुशिक्षित व्यक्तीवर ~~केंद्र~~ त्यांच्या कुटुंबातील निरक्षरांची जबाबदारी सोपवावी.
13. रेशनचे ध्यान मिळणार नाही असे बंधनकारक करावे.
14. सीनिक लोकांचे सहकार्य आवश्यक.
15. 10वी, 12वी च्या विद्यार्थ्यांना प्रेरणा देवून काम करून घ्यावे.
16. पदाधिका-यांच्या भेटी व सहकार्य अधिक अपेक्षित.
17. प्रसार माध्यमांचे कामकाज अधिक परिणामकारक आवश्यक.
18. स्त्री शिक्षणाबद्दल लोकांचा दृष्टीकोण बदलणे आवश्यक.
19. महिला शिक्षिकांना रात्री जाणे अवघड असते.
20. सही शिवाय सरकारी सवलती मिळणार नाहीत असा दंडक निरक्षरांना केला जावा.
21. निरक्षरांना प्रोत्साहन देण्यासाठी ~~केंद्र~~ त्यांच्या मुलांच्या शिक्षणासाठी योग्य सवलती द्याव्यात.
22. गावोगावी कायम स्वरूपी साक्षरतेचे वर्ग चालू ठेवावेत.
23. नवसाक्षरांना रोजगार हमी योजने अंतर्गत सहभागी करावे.

वरीलप्रमाणे उपाय सुचविलेले आहेत.

* याशिवाय संशोधिकेने कांही तज्ञांच्या मुलाखतीही घेतल्या त्यांच्या मनांचाही आवश्यकतेने उल्लेख केलेला आहेच शिवाय त्यांच्या कडून मुलाखतीच्या वेळी ज्या बाबी अधिक स्पष्ट झाल्या त्या पुढील प्रमाणे सांगता येतील.

निरक्षरांच्या सर्व्हेक्षणाबद्दल प्रश्न विचारला असता सर्व्हेक्षणासाठी आठवड्याचा कालावधी देण्यात आल्याचे सांगितले आहे व साक्षरता अभ्यानात ते स्वतःही स्वेच्छेने सहभागी झाले असल्याचे समजले.

वातावरण निर्मितीमध्ये घोषवाक्ये लिहीणे, पोस्टर्स बॅनर्स लावणे, विविध मेळावे, कलाजत्थे कार्यक्रम साक्षरता दिंड्या, गीतमंच, हळदी-कुंकू कार्यक्रम, अक्षर सुगंध पुस्तके वाटप, अक्षर गणेश साक्षर गणेश संबंधी विविध स्पर्धा, जनवाचन आंदोलन कार्यशाळा, साक्षरता सप्ताह, आंतरराष्ट्रीय साक्षरता सप्ताह, साक्षरता साहित्य प्रदर्शन, अक्षर दिपावली असे विविध उपक्रम राबविण्यात आले असल्याचे फोटो अल्बम व्दारे सांगण्यात आले. तसेच या वातावरण निर्मितीचा शाळांना मुलांची उपस्थिती वाढण्यास व गळती कमी होण्यास फायदा झाला असे अधिकारी वर्गाने सांगितले. साहित्यासंबंधी प्रश्न विचारला असता साक्षरता अभियान समितीकडून सर्वत्र वेळेवर साहित्य वाटप झाले असून निरक्षरांच्या हजेरी पुस्तिका कमी पडल्या होत्या तरीही स्वतंत्र वही उपस्थितीसाठी ठेवून तात्पुरती उपाया योजना करण्यात आली असे सांगण्यात आले.

साक्षरता वर्गाचे ठिकाण, सुविधा याबद्दल आलेल्या अडचणी सोडविण्याच्या प्रयत्नाबद्दल विचारले असता साक्षरता वर्ग साधारणपणे घरीच भरविले जातात. जागा, पाणी वगैरे सायी होण्यासाठी गावातील प्रतिष्ठीत मंडळीचे सहकार्य घेतले व वीज व्यवस्थेसाठी मा.कलेक्टर साहेबांनी तारेवर हुक टाकून तात्पुरती सोय करण्यास परवानगी दिली होती असे सांगण्यात आले.

साक्षरता अभियानाची जबाबदारी प्रामुख्याने प्राथमिक शिक्षकांवर टाकली असून ती योग्य आहे का ? असा प्रश्न विचारला असता शिक्षकांशिवाय समाजातील सुशिक्षित बेकार, स्वयंसेवी संस्था, गावातील प्रतिष्ठीत मंडळी यांच्यावर अधिक जबाबदारी सोपविल्यास अभियान यशस्वीतेस वेळ लागणार नाही. अशी प्रतिक्रिया व्यक्त करण्यात आली.

प्रौढ वर्ग भेटीत पाहणी केल्या जाणा-या बाबी संबंधी विचारले असता निरक्षरांची उपस्थिती पाहिली जाते. हजेरी पुस्तक पाहिले जाते नवसाक्षरांचे सामान्यज्ञान किंवा वाचन, लेखन यांचे थोडक्यात मूल्यमापन केले जाते. शिवाय

निरक्षरांच्या अडचणी जाणून शक्य झाल्यास सोडविण्याचा प्रयत्न केला जातो व आवश्यक तेथे मार्गदर्शन केले जाते. निरक्षरांची उपस्थिती वाढविण्यासाठी त्यांच्या घरोघरी जाऊन शिक्षणाचे महत्त्व पटवून देण्यात आले. त्यांच्या अडचणी जाणून मार्गदर्शन करण्यात आल्याचे सांगितले.

ग्रामसेवक व तलाठी यांचे सहकार्य कमी असून ते अधिक प्रमाणात घेतले जावे व त्यांना त्यांच्या मासिक सभामध्ये हा विषय घेण्यास सांगितले जावे. असे ग्रामसेवक, तलाठी यांच्या सहकार्याबद्दल विचारले असता सांगण्यात आले.

प्रौढांच्या पुस्तिकेतील पाठयांशाबाबत प्रश्न विचारला असता पाठयांश योग्य व आवश्यक असल्याचे सांगितले.

साक्षरता अभियानासाठी गावक—यांच्या मिळणा—या सहकार्याबाबत विचारले असता गावक—यांचे सहकार्य चांगले असून पदाधिका—यांचे सहकार्य अधिक आवश्यक आहे व त्यासाठी त्यांचे उद्बोधन घेतले जावे अशी प्रतिक्रिया व्यक्त करण्यात आली तसेच स्वयंसेवी संस्थांच्या सहकार्याबद्दल विचारले असता त्यांना दत्तक गावे देऊन साक्षर करून घेतले जावे असे मत व्यक्त करण्यात आले. शेवटी नवसाक्षरांसाठी साक्षरोत्तर कार्यक्रम निरंतर असणे आवश्यक असल्याचे सांगण्यात आले.